

*A magyar lélek és ideáljai
a XIX sz. első évtizedeiben.*

(Irodalomtörténeti vázlat)

Írta:

Merényi Oszkár dr.

Kaposvár, 1930.

ELŐSZÓ.

E tanulmány — mint A magyar lélek története c. tanulmányom is — az irodalmi korszakok lelkét kutató vázlat, bevezetés egy nagyobb műhöz, amelyhez teljes apparátussal csak akkor lehet hozzákezdeni, ha a számomra jelenleg oly nehezen hozzáférhető forrásmunkákat teljes mértékben felhasználhatom. Midőn tehát tanulmányom vázlat-jellegét kiemelem, felesleges magyaráznom, hogy az anyag kiválasztása nem önkény, hanem az élém szabott szűk keretek, egyszóval a kényszerűség következménye. — A terminológiára „Lélek, szellem, lelkiesség és irodalomtörténet” c. tanulmányomban térek ki.

Kaposvár, 1929. szeptember.

Dr. Merényi Oszkár.

Magyar író és magyar élet. Fáy András az előbbi írói nemzedéktől első-sorban az élet, a valóság megbecsülése választja el. Nem az elmélet érdekli, hanem a tettek, s csak azok az eszmék állják meg előtte helyüket, amelyeket az élet igazol. Meséiben elszórt eszméi egy *feltörekvő, emelkedő* társadalom számára íródtak. Látjuk ezt, ha összehasonlítjuk őket La Rochefoucauld gondolataival, amelyeknek részben hatása alatt áll. A nagy emberek a francia író szerint olyanok, mint a többiek, csak hiúbbak és önzőbbek, s méltóságuk gyakran a lélek hiányainak pótlására való. Az ember gyenge, s így nem lehet őszinte. A félelem a társadalom összetartó eleme, neki köszönhetjük a látszólagos erényeket. Az önzés minden tettünk rugója. Fáy a *tevékeny embernek*, az új élet-ideálnak: a „hazafinak” mintaképe, aki szerint minden embernek *megvan a hivatása*, amelyet be kell töltenie. Gondolataival nem akart a munkától elrettenteni és skepticizmust kelteni, hanem ellenkezőleg, célja épen a tevékenységre való buzdítás volt. Ismeri az ember gyöngeségeit, de ezzel csak önismeretre akar bírni, s minden erejével az élet iránti szeretetet akarja felébreszteni. Egy helyütt azt mondja: „Csak a kislelkű és gyenge elméjű, vagy romlott vérű embernek lehet unalmára az édes élet.” (II. 139. Meséi.) Másutt meg így ad kifejezést életszeretetének: „Gyáva kétségek, félelem a jövődtől, a halál rettegése bolygassák-e kedvetem, s ne hagyjanak kedvtelve élnem örömeimmel? Nem: használatlan nem hagylak besuhanni az örök semmiségbe titeket: kétszeresen használlak kedves óráim: mert a kétes jövőd vagy ad valaha titeket nekem vissza, vagy s@ha sem!” Munkát és reformot akar, de óvatos, mert tudja, hogy a polgári társaságot elvek és igazságok ép úgy megölhetik, mint hibák és bűnök.

Evvél a lelkiállapottal két kor között áll, és átéli a közhangulat változásait. A régi világnak alapos ismerője. Nagyatyja házában ott volt a múltból beszélő roskadozó kastély, a gálszécsi vár és gyereklelkében ott lángolt a régi katonai ideál. A jobbagyok alázatos köszönése hallatszott, s szívébe hatolt az elítéltek jajveszékelése. Egy ősi faragványos karszéken fehérhajú öregasszony mesélt neki régi időkről. Életében folyton érintkezésben volt a régi világgal, a régi eszményekkel, szerette őket és gyakran a kegyelet érzésével ragaszkodott hozzájuk. Azonban szíve csakhamar az új világ felé vonzotta. Ebben elsősorban író barátainak hatása s érzékeny, minden nemesért, jóért lelkesedő *szívének parancsa* vezette.

Erős *használni akarás* jellemzi az új életideált, amelynek szolgálatában áll. Irodalmi működésében is azt akarja megmutatni, amire szüksége van a magyarságnak. Utat akart mutatni bánatban vergődő lelkeknek hogy vigasztalódjanak, de főképp szózatot akart intézni nemzetéhez és pedig oly módon, hogyha javít, félre nem értsék, ha gúnyol, meg ne haragudjanak érte, ha tréfál, komolyan is vegyék, ha int, intését meg is szívleljék, ha örül, vele együtt örüljenek, ha szomorkodik, érezzék, hogy meg van indulva. Igazsággal és őszinteséggel, jókedvvel és szeretettel, emberiséggel és hazafisággal akarta szebbé tenni a magyar életet.

Fáy az élettapasztalás által lehiggadt s az élettel állandó kapcsolatot tartó, benne élő lélek természetes harmóniájával és felülemelkedni tudó fölényével nézi a világot. Figyelme, gyakran a kis dolgokra irányul, elbeszéléseinek alakjai között sok a szürke, hétköznapi figura. Tele vannak ezek az elbeszélések tolvaj erdőörökkel, babonás kocsmárosokkal, félénk uzsorásokkal, evő-ivó táblalábírókkal. Rövidlátás, egyoldalúság és félszegség jelentkezik bennük, mert sok a gőg, a hiúság és az önzés ebben az életben. Fáyban a *nagyság iránti érzék* Széchenyi hatása alatt ébred különösebben, amint azt a Bélteky ház mutatja. — Stílusában is mutatkozik az akkori magyar élet hatása. Ebben a jól elhatárolt élet-

ben, amelyben mindenkinek elő volt írva a maga köre, élénk volt a tréfa és az adoma iránti érzék, amint ezt Fáy ifjúkori kísérletei is bizonyítják. Későbbi humorában már a nevelői hajlam is kifejezésre jut, midőn felnyitja szemünket az élet gyarlóságai iránt, de meg is nyugtat avval, hogy felülemel bennünket e gyarlóságokon. Ez az adomázás egyre irányzatosabb lesz, s egyre jobban jut benne kifejezésre a tevékenység vágya. Meséi is *adomáknak* tekinthetők, amelyekben csaldóság és szeretet fonódik össze. Oly hallgatóságra számít, amely szereti a friss előadást, a fordulatos párbeszédet, a csattanós befejezést, s inkább lemond a stílus művészi ékítményeiről, csakhogy *életszerűbbé* váljék. Különböző korszakok magyar élete hullámszik előttünk Kölcsey leveleiben, Fáy Meséiben és Vörösmarty leveleiben. Az elsőben a finom, költői fordulatokkal és gazdagsággal telt, kultúrált, de papirosízű Kazinczy-korszak írói lelke nyilatkozik meg. Fáy Meséiben a magyar élet felé forduló, a magyar átlag-élet tónusát visszhangzó társadalmi ember stílusát érezhetjük. Vörösmartynál már megtaláljuk a nagy szenvedélyeket, a nagy viharokat sejtető remegést a stílus tulajdonságaiban.

Fáy Meséi nagyon tanulságosak az akkori magyar éleire, mert bennük korának egyik szeretetreméltó művelt embere szólalt meg, akit igaz, örök magyarrá tesz hazafisága, a magyar élet szeretete, az arany középút filozófiája, a konkrét eszmék iránti hajlandósága, a jog és igazságszeretete. E Mesék tehát méltók arra, hogy tanúságul hívjuk őket a kor jellemzésére.

A Rend eszméje. A béke, a rend nemcsak Metternich rendszerének a visszhangja nálunk, hanem annak a meggyőződésnek a következménye, amely legjobbjaink lelkét eltöltötte, t. i. hogy minden nemzeti kifejlődésnek első feltétele a rend. Ez az eszme Fáy Meséinek természetes háttere, amelyből egész életfelfogása következik. A Mesékben kigúnyolja a politikus csizmadiákat, akik sör, bor, pipa közt sugdolóznak, jósolnak, az ország változásain aggódnak, s minden kis szikrában nagy tűzvészt látnak. Ez az aggodás mégis jellemző állapota Fáy korának. Másutt megtámadja azokat a nagy embereket, akik „nemzetek, várak, testek omladékain törnek a halhatatlanság templomához: „Mintsem átokkal és borzadással emlegettetni, jobb feledtetni!” Az állapotokban való belenyugvás filozófiáját hirdeti a következő hely: „Nem mindig tanácsos és hasznos szemeket nyitni a tévedések körül: s hányszor nem boldogító a tudatlanság? hányszor nem fedi a titok és ámulás fátyla boldogságunkat?” (Mesék II. 47., 66., 149.)

Ezekkel az eszmékkel összefügg az a felfogás, hogy mivel a felsőbbiség tekintélyét a haza kára nélkül csonkítani nem lehet, káros az esetleges visszaélések felfedése. Ez ellen szólal fel a következő korszakban Eötvös, midőn azt mondja: „Mert a felsőbbiségeket a nép előtt gyanússá tenni nem szabad, egyszersmind a jó polgárnak kötelességei közé tartozik, leleplezni minden hibát, vagy hanyagságot, mely a felsőbbiségekre némi homályt vonhatna.” (Művei XI. 58.) Tehát kiviláglik, hogy a másik Rendnek az eszméje is feltűnik lassan: az ideális, eszményi Rendé, amely az új Magyarország megalkotóinak életfelfogását, életérzését jellemzi.

A régi rendet lassan veszély fenyegette, meglétét már nem is találják természetesnek, s feláldozzák, hogy megteremtsek a másik, a tökéletesebb világot. így áldozzák fel a régi eszményeket, s most már a zavart, a rendetlenséget is szükségesnek találják, ha célravezető. „A nemzetek újjászületésének nehéz processzusa nem történhetik egyáltalában minden zaj és rendetlenség nélkül: nem néhány személynek négy fal között előre kicsinált terve, nem ügyesen kigondolt taktika, nem mindenkit meglepő fortélyok kormányozhatják a nagy nemzeti haladást”: mondja később Eötvös Széchenyinek, midőn ez a nemzet fennmaradásáért aggodva félti a rendet a *Kelet népében*. Kossuth védelmében Eötvös is nyugodtan indul el az úton, amely a régi világ romjain vezet át, s amelynek végén az ó lángoló magyarságuk oly csodálatos nagynak és hatalmasnak látta a nemzetet. A Rendnek ama Széchenyitől látott képe, ez a nem metternichi mechanizmus, hanem féltő, mély magyar értelemmel, Széchenyi lángelméjével elkép-

zeit magyar rend veszélyben forog, a magyar lélek irracionális tényezői mindinkább kezdenek kibontakozni, s Széchenyi már előre látja a tőle elszakadt magyarság három állomását: a lelkesedést, a lázongást és a megbánást.

Fáynál azonban a haladás gondolata még mérsékelt; a Rend, a Béke eszméje van előtérben: gyökerei a kegyelet, a nemesi *alkotmányhoz való ragaszkodás*, a nemzeti élet féltése. Ezek a kötelek lassan elszakadnak, megindul a harc a kegyelet és a haladás, az alkotmány és az emberiség, a múlt és a jövő között, szembenállnak egymással a külföld és a haza eszméje; a hazaszeretet és az önkritika, a remény és az aggodalom úgyszólván egyidőben vívja harcát s az új eszmék győznek az egész vonalon.

Vágy a halhatatlanság után. Kazinczy segítette elő, hogy a művelt magyar ember és a magyar író lelkében felébredjen a magyar kultúrában való hit olyan értelemben, hogy a kultúra, különösen a művészet azért is olyan nagy értékű, mert földi értelemben halhatatlanná tehet. Megható és felejthetetlen látvány, hogy Kazinczy közelségében, az ő hatására Kölcsey szívét is áthatja a reménység, amint ennek levelezésük örök tanúja. Ez az egyéni hit a nemzet életében való bizalomnak, rendeltetésébe vetett reményüknek egyik legfontosabb forrása volt. A műveltség és a magyarság vágyát e korban ez a hit járja át. Nem mulatságból, nem unalomból írnak már a korszak írói, műveikben magasabb erkölcsi rendeltetést látnak.

Ennek az új lelkiállapotnak a létrejöttéhez kétségtelenül hozzájárult, hogy a XX. sz. elején a nemzet szívébe lassan visszatért a biztonság, a nyugalom érzése. A múlt dicsősége elhalványult, a jelen gondjai apadtak, lehetett gondolni a jövőre is. Mégis e korban a halhatatlanság vágya inkább egyéni érzés és az egyénre vonatkozik. De az egyéni halhatatlanság vágya után eljön az idő, midőn Széchenyi lelkében megfogam nem a nyugalom álmaiból, de egy a nemzet jövőjét féltő, sorsát átérző lélekből fakadó kérdés: hogyan lehetne a nemzetet a halhatatlanság felé vezetni?

Fáyban oly erős a kötelesség érzése, amely őt korához fűzi, hogy a halhatatlanság feltételét a korszerűségben látja. Szerinte az írók gyönyörűségéből írnak, mert szívüknek örömük telik benne. Azután kötelességük sarkalja őket, mert, mint jó hazafiak, használni akarnak hazájuknak, ha más jutalmat nem is kapnak érte, mint a használhatóság, az elvégzett munka hasznos voltának a tudatát. A magyar írók becsületből írnak, ne anyagi haszonért s evvel függ össze, hogy megvetéssel nézi az oly író, aki „a konyhára munkálkodik”, írnak azért, hogy „a szunnyadókat költögezzék” s vállalják az evvel járó veszélyt is: mert céljuk végeredményben az, hogy önismeretre tanítsák a magyart. Írnak azért, meri ha munkájuk nem is száll az utókorra, koruknak írtak s aki korának eleget téve élt, az örökkévalóságnak élt az. (Mesék: I 179., 174.11. 155)

Kazinczy is hitte, hogy a nemzet az utolsó ítéletig élni fog, azonban ez az érzés Kazinczy mosolygó, elysiumi optimismusának és az akkori rendi nyugalomnak és biztonságnak a kifejezése volt. Midőn Széchenyi jelszavát kiadta, lelkét a magyar bűnök tudata járta át. Sejtette, hogy minő nagy súly terheli nemzedéke vállait, s fájdalom, reménykedése, a nemzeti pusztulás elől menekülő akarateréje szólalt meg benne, „hogy egy nemzetet megmentsen az emberiségnek.”

Nyelv. Kazinczy jellemzően fejt ki a magyar nyelv hivatalos nyelvvé való tételének előnyeit tübingai pályaművében. Jellemző ez a munka, mert benne kora szelleme jut kifejezésre. Arra hivatkozik, hogy a magyar nyelv ismerete a törvénytiszteletnek és a rend fenntartásának egyik fontos eszköze volna. Az országban a legbátrabb nemzet, legjobb katona a magyar, s ha a többiek megtanulnák az ő nyelvét, erkölcsüket is elsajátíthatnák. Végül a Humanitáts-ideal lebeg szeméi előtt, midőn mintegy az emberiség érdekeire hivatkozik, s azt mondja, hogy a tudomány és a műveltség emelésének általános emberi szempontból is oly fontos eszméjét segítené elő az egységes magyar nyelvhasználat. E törekvések és eszmék tekinthetők részben a nyelvújítás lelki alapjának. E kor fel fogása tekintetében jellemzőek Fáy megjegyzései, amelyek a nyelv e korbéli éle-

tének főbb kérdéseire: a nyelvújításra, az Akadémiára, a nyelv és nemzetiség viszonyára és a kor és a stílus összefüggésére vonatkoznak.

Fáy a nyelvújítással szemben is a józan mértéket, az arany középutat használta. A nyelv ügyét ő már tisztán nemzeti szempontból nézi s félti a nyelvet H túlságos és tervszerűtlen újítástól, mert ebben a magyarság ellenségét látja. Lelkesedik a nyelvért s félti, mint valami „drága gránitot, melyről a sok kontár keze letörölheti a hajdani mestermű nyomait.” (Mesék I. 30.) Elsősorban az elmélet, a rendszer ellensége szólal meg benne, midőn azt mondja, hogy a nyelvújítás ügyét nem a tudósok vitái, hanem a gyakorlat, a jó darabok tekintélye fogja eldönteni. Első művein meg is látszik ez az elv, az első kiadásokban sok a régies és népies szólás, később azonban egyre választékosabban és újszerűbben ír. Stílusának e fejlődésében az élethez alkalmazkodó író szellemét *látjuk*. Az ortológia iránti ellenszenv miatt ellenezte az Akadémia felállítását. Kazinczyval együtt attól félt, hogy ez az intézmény az ortologusok kezébe kerül. Am az akadozó nyelvüket kigúnyolja, s a nemzeti nyelvnek a kultusza szívét egészen áthatja. Ez nem az 1790-es évek nemzeti fellobbanásának következménye, hanem annak, hogy szereti az irodalmat és átérzi a nyelvi, később a művelődési törekvések fontosságát.

Ha az akkori viszonyokat nézzük, a magyar nyelv kultuszának különböző rugóit látjuk. Az egyik az 1790-es évek hatása. Újra előveszik az ősök molyrágia ruháit s a klasszikus köztársaságok iránti lelkesedés hozza dobogásba az ifjúság szívét. Később ez megszűnik, de az 1790-es mozgalmaknak a hatása, hogy pl. a pataki iskolában az új tanulmányi rend értelmében 1796-tól kezdve a magyar nyelvet külön tantárgyként tanítják. Itt tehát a politikai érdeklődés következménye volt a nyelvművelés; lángja azonban csakhamar elaludt, mert a politikai és társadalmi felfogás nem kedvezett a magyar nyelv ügyének. Ez a mozgalom, a magyar beszéd kultusza a társadalmi osztályok egyik megkülönböztető jelének megszüntetését okozta volna. Ez után az első mozgalom után jött a másik, amely a hazafiság és a művelődés jelszavával sürgette a magyar nyelv használatát.

Fáyt azonban e szemponton kívül főleg a praktikus, az élet jelen problémái iránti élénk érzéke és tettvágya terelte ily irányba. A nemzeti élet egyik feltételét látja a nyelvben. Érdekes azonban, hogy a Mesékben még nem látja tisztán a nyelv és a nemzetiség mély összefüggését. Egyik meséjében szinte örül annak, hogy az idegen nemzetiségek nem beszélnek nyelvünket, mert a nyelv így elromlana. (I. 60.) Később azonban arra a meggyőződésre jut, hogy a magyar nyelv a nemzeti függetlenség egyik legfontosabb záloga, az egy nemzetté való összeolvasztás legbiztosabb eszköze. Úgy látja, hogy a nyelv ügye a nemzet becsületének a dolga, „legédesebb lánc a hazának” s a nyelv és nemzetiség kifejlődése a legszorosabb kapcsolatban van egymással. (1835.) A Mesékben előforduló megjegyzést még az 1825-iki események előtt írta, amelyek s az azután következő események a közlélek felfogását sok tekintetben megváltoztatták. De míg Széchenyi a nyelv terjesztését a magyarságra korlátozta, addig Fáy a nemzetiségek összeolvasztására főeszköznek tartotta a magyar nyelvet. Ebben a két felfogásban már előreveti árnyát az az ellentét, amely a magyar lélekben a 40-es évek táján feltűnik: az intenzív és az extenzív szellem ellentéte, amely azután a magyar élet többi kérdéseire is hatással van.

Jellemző Fáynak a *szónoklat* nyelvére tett megjegyzése. Kikel a sújtásos szónoklatok, a hízelgések, a már mondottak ismétlései és a haszontalan szóterjengések ellen. A szónoklatba is belevitte tehát Kazinczy jóízlését, de az *egyszerűséget* és a *meggyőzést* tartotta legfontosabbnak, mert így lesz az a gondolat uralkodóvá, *amelynek szolgálja a tett*. Az indulatgerjesztés, a szívhezszólás veszedelmes fegyver volt már a régi görögöknél is és ma is, „mert így határozhat győződés helyett a fellázadt indulat.” A nyugtalanság és a hazugság bűne vagy a keleti származás pompakedvelésének átkos öröksége jut kifejezésre a magyarságnál a szavakkal való fényűzésben. Ne szóvirágokra törekedjünk,

hanem engedjük szólni, aki szólni akar, még ha nem is tulajdona a szavakban való pompáskodás: „aki szólni bír, szóljon, a néma intsen.” (Bélteky ház, 11. 88.) íme így fogja fel a *nyelv feladatát* Fáy. Mint tette serkentő eszközt, mint a *használni akarás* szívből fakadó *eszközét*. Abban a szónoki stílusban, amit ő kivan, így fejeződik ki ennek a korszaknak Széchenyi lelkében tetőző nemes lelke. Nem a sérelmekre korlátozódott többé a Verbóczy szellemét lehelő pompázatos latin szónoklat és nem a nemtörődömség és a csökönység rövid felkiáltásaiban, vagy kurta kifakadásaiban (Mesék I. 110.), hanem a *használni akarás*, a *felelősség* és az *alkotási vágy* stílusában kell keresnünk e kor lelkét. E kor stílusában lelkek mérkőznek egymással. Széchenyi Kossuth „gyilkos” stílusától, lázadó nyelvéről félti nemzetét rémlátó képzelettel. Eötvös azt feleli erre a Kelet népéhez fűzött megjegyzéseiben, hogy nem modor, hanem elv, *irány* ölhet csak meg egy nemzetet. Hogy megcáfolja Széchenyi állítását, felhossa azt, hogy „annyi századok alatt stílus curialisunk szavainál a nemzet álomba szenderült ugyan”, de „ez az álom mégsem lett örök álom: halál.” Jellemző Széchenyire, hogy milyen mélyen átérezte a közszellemnek a nyelvben, a stílusban megnyilatkozó változását s ebben a változásban a nemzeti sorsváltását.

Bármennyire lenézi még Fáy kora szajkóvitáit, a vitákban ébredező *discussio* szelleme a nemzeti lélek ébredésének egyik első jele. A XVIII. sz. országgyűléseinek álmos stílus curialisa után következik a bókoló, érzékeny stílus. Kazinczy és Kölcsey leveleinek az előadásmódja lehet a mintája ennek az időnek. Ezt követi a vitatkozások polemikus hangja az irodalom terén, majd Széchenyi hatalmas támadó szava, amely a „discussion kiterjeszti a nemzeti élet minden terére. Végül a felébredt nemzeti szellem, az alkotásvágy stílusa már tömegeket érez maga mögött. Ez a stílus Kossuth hírlapjáé, amely a hírlap szerepét először tölti be nálunk úgy, ahogy ezt Eötvös értelmezi. A hírlap feladata volt, hogy a tudomány terjesztője, azután tanácsadó, közbenjáró legyen a nép és a kormány között. Olyan volt Kossuth szava, mint a messziható visszhang, amely a csendet felveri álmából. Széchenyi forradalmat érzett benne, midőn a „gyilkos stílust” emlegette.

Az irodalom célja. Megtámadja Fáy a kornak azt a felületes felfogását is, hogy az irodalom csak játék. E felfogás okát a műveletlenségben látja. Az író e szükkörű, földhözragadt gondolkodást mutató világban a művészet becsületéért száll síkra és a művészet felsőbbrendűségét hirdeti. Jellemzően bontakozik ki Fáy felfogása az irodalom fontos és komoly szerepéről, midőn a Széchenyi és Kossuth közötti vitába szól bele. Az irodalom lehet záloga annak, hogy a hazafias munka rendszerét nem egyes, „bármily lángeszű ember” zárja keblébe. (Kelet Népe Nyugoton), hanem mintegy előkészíti, hogy az eszmék, amelyek megvalósításra várnak, a magyar lélek örök kincsei lehessenek, amelyekről már megjelenésük idejében sem fordul el hidegen, nem kell életbenmaradásuk miatt reszketni és megvalósíthatók, ha a talaj elő van már készítve s az eszmék már elterjedtek a közönség körében. Ebből a szempontból különösen a hírlapoknak szán nagy szerepet. 4 feladatuk van: 1) felvilágosítani, mintegy nevelni a közvéleményt, 2) kötelességre, munkára és áldozatkésztségre buzdítani, 3) előítéleteket eloszlatni, amelyek a szükséges haladás útjában állanak és 4) előkészíteni az átalakulást. Ám a reformeszmék tekintetében csak a közvetlenül szükségesek és a közvetlenül előállók, *nem nagy változást igénylők*, tartoznak a hírlapok körébe. A nagy változásokat szellemileg a könyvek alapos és körültekintő munkájának kell elintézni, nehogy a törvényes úton való megvalósulás lehetetlensége felesleges étvágygerjesztés által elégtelenséget keltsen. Ebben a javaslatban egyúttal tisztán szólal meg a XIX. sz. első évtizedeinek a lelke, amelynek két főszeméje Fáy munkásságát áthatja. Az egyik a *régi alkotmány megvédése*, mert ez az alkotmány a nemzeti lét legfontosabb bástyája s amíg ez nincs visszaállítva teljes egészében, addig nem lehet változásról szó. Ez az eszme jellemzi Fáy régebbi munkásságát. Később ehhez járul mind követelőbben a másik,

amely szerint *békés haladás* útján oly módon kell javítani az alkotmányt, hogy abból az ország minden lakosára áldás fakadjon. A belső feltételek megteremtése szempontjából megfelel ennek a *nevelési eszme*, amely mellett Fáy kitart, továbbá a módszerben a szinte észrevétlenül korholó, szelíd, *türelmes modor*, amely mindenben megértésre, megbékülésre és kitartásra int s amely Fáy minden művét áthatja.

Irodalom és politika. Kazinczy érdeklődését nagyjából az irodalmi forma, a nyelv kérdése foglalta le. Nála a hazaszeretet tartalma teljesen egy volt a hazai művelődés iránti lelkesedéssel. Erősebb indítékot az irodalom politikai oldalról nem kapott egészen Kisfaludy, s még inkább Vörösmarty fellépéséig. E kor hazaszeretete főleg a rendi alkotmányhoz való ragaszkodásban áll, s midőn a fenkölt lelkű szónokok felszólalnak a haladás, az újítások és változtatások mellett, nem veszik észre, hogy ezzel a rendi alkotmány alapjait feszegetik. E kor különös típus Felsőbüki Nagy Pál. Sokan voltak ilyenek, akiknek célja a régi Magyarország konzerválása, és mégis az új államalapítás munkásai közé tartoznak: nem veszik észre, hogy önmagukkal ellentétbe jutottak, ha levonják álláspontjuk végső konzekvenciáit.

Fáy ezt az ellentétet áthidalja. Nemes humanizmusa jószívvel fordul a szegény szolgálók felé. Egyik helyen így szól: „Ne csak hibáit vetegesd a szegény szolgálóknak, hanem használatát is rováson tartsd, s meglásd, hogy méltatlan ne légy iránta.” (II. 89 , II 108.) Az emberi gyöngeségről való meggyőződése azzal nyugtatja meg, hogy minden állapotnak megvan a maga baja. Erre mutat rá többek között a következő helyen: „Jámbor szegény! kerüld a hír s fényűzés lármáját! burkózz szegénységedbe s lappangj boldogul!” (II. 64, I. 149, L. 224.) Kifejezi nemzedéke lelkiállapotát, midőn irtózik minden felforgatótól. A gondviselésbe vetett hite szerint mindenkinek megvan a maga helye és a maga köre, amelyben rendeltetését és hivatását teljesítenie kell. Fáy-korának gondolkozása szerint azt a kérdést tűzte ki maga elé, hogy „mit javítson?” Az utána következő kornak az volt a főkérdése, hogy „hogyan lelkesítsen?” A 40-es évek nemzedéke pedig azt a célt tűzte ki maga elé, hogy „mit tegyen?” — Kazinczy nemzedékének nem sikerült még a műveltség emelése szempontjából a két legfontosabb feladat: a színház és az Akadémia megvalósítása. Politikai téren sem ők, hanem közvetlenül Kisfaludy munkái lobbantották fel a nemzeti lelkesedést. Az ő feladatuk az ébresztgetés, az előkészítés volt. Nagyrészt kijelölték a nagy célok egyikét-másikát, míg a nagy célokra való lelkesítés a következő nemzedék feladata volt.

A nemzedékek különbsége megnyilatkozik a társas tónusban is. Kazinczy-korszakában a levelek stílusában főleg az egyéni szempontok a fontosak: a bók, a hízelgés, a tömjénezés, a kis dolgokért való áradozás. Ha Kölcsey és Kazinczy levelezését nézzük, láthatjuk e levélstílus sajátosságait. Vakmerőséggel fogok talán vádoltatni, hogy én esmeretlen ifjú bátorkodom . . .” (Kölcsey munkái IX. kötet 5.) „Szabad lesz talán remélnem, hogy nem fog . . . egy s két szempillantást tőlem sajnálni.” (U. ott) „Hízlekedek azzal magamnak, hogy nem kell rettegennem, hogy a tekintetes úr engem többé nem szeret”. (U. ott: 51) „Egy szerencse tehát, melyet én is megérhetek, hogy dobogó szívvel fog válasszom felbontatni.” (70. 1) A következő kor tónusát evvel szemben a nagy célok iránt való lelkesedés ihleti a merészebb kifejezésekre, a lángolóbb szónokiaságra, amely tömegeket keres magának, hogy messze áradjon el a világba. „Képzelheted, hogy lehet annak dolga, akit végtelen pusztában kezd megvenni az Isten hidege, úgy vagyok én az étet pusztájában, fázni kezdek, s a boldogtalan emlékezet nem melegít többé. Legalább csak új lelket vehetnék, felöltöztethetném a remény és szerelem bíbor köntösébe, s ifjúságát a képzelődés gazdag virágaival ékesíthetném föl, de el vagyok temetve s a remény és szerelem hervadtán áll jókedvem sírjánál.” (Gyulai: Vörösmarty élete 59. 1.) „Kímélnék jelenlétemben, de mégis úgy vagyok, mint amely hajót az örvény több mérföldről besodor, nem hirtelen vész, de minél később, annál szörnyebben és bizonyo-

sabban.” (U. ott. 58.) Az irodalom a legszorosabb kapcsolatban volt e korok stílusán át a politikai élettel, akkor is, midőn az irodalom maga volt a legnemesebb politika, míg a háttérben a béke és a nyugalom kora terült el, s akkor is, midőn az irodalom már nyíltan politikai célokért lelkesedett, a politikai élet fáklyáját hordozta s a politika belevegyült a költők örömeibe és bánatába.

Kazinczyék a forma és tartalom harmóniájára törekedtek. Vörösmartyék lelkét új vágyak feszítették, nem új nyelvet, hanem új nemzetet akartak alkotni. Ezt az utat készíti elő Fáy is a maga józan okosságával, midőn új tárgyi szempontokat ad az érdeklődésnek. Ám az új lélek létrejöttéhez az kellett, hogy a hazaszeretet ne holt, a sorsban megnyugvó, hanem élő, előre korbácsoló, tette serkentő fájdalom legyen, hogy valaki átérezze a magyar sorsot, az „elhaló magyarság sorsát a szolgaság ölén.”

„Hunyj el dicső nap, csillagok
S hold, rejtse dnyedet !
Ne lásd az elhaló magyart
A szolgaság ölén.” (Vörösmarty: Rákóczy Bercsényinél.)

Így az irodalom és a magyar politikai élet kapcsolata mindjobban elmélyült, ami az irodalmi művek új irányában, a politikai eszmék dicsőítésében, a realizmusban, a célzatosságban is mindinkább kifejezésre jutott. Széchenyi fellépése döntő ebben a tekintetben, s az irodalom 1830. táján teljesen a politika felé fordul. Jellemzőek ebben a tekintetben már Vörösmarty Xéniái is, amelyek politikai ízüek: nemzetiségünk ellenségei ellen fordulnak. Vörösmarty és a korabeli írók már nemzetet éreznek maguk mögött, nemcsak nemességet, s oly dicsőségről kezdenek álmodozni, amellyel a nemzet fogja megkoszorúzni őket. (Gyulai: 41.) A költészet és az élet egybeforradt a politika segítségével, s lük-tetőén, hatalmasan magyar lett. Ehhez az kellett, hogy a magyar írók függetlenségek magukat a külföldi minták szoros követése alól s nemzeti irányban keresve, kutatva vagy öntudatlanul is a magyar lélek fájdalmát és reménységét fogadják magukba. Ezáltal a magyar irodalom természetesen mindinkább a politikai eszmék befolyása alá kerül, s a politikai élettel való érintkezés által merészebb, önállóbb, vállalkozóbb és alkotóbb szellemű lett. Eleinte a múlt dicsősége és romantikus vágyak ösztönzik az írókat. Azután már mind józanabban figyelik meg az életet, észreveszik az igazságtalanságokat, a bűnöket és a fogyatkozásokot. Az irodalom a politikára nagy mértékben hatott, előkészítette a politika útját, de a politika meg a jelen életre terelte az irodalom figyelmét.

A magyar politika és a magyar irodalom összefüggése tulajdonképpen 1825-től élénkebb. Az érintkezés főpontja a *nyelvkérdés* volt, amelyen át bőven áradhattak politikai érzelmek és gondolatok. De nemcsak a nyelv kérdése, hanem az ősi *dicsőség* Bercsényinél, s a *nemesi erények* emlegetése Kisfaludy Sándornál szintén politikai természetű. A politika ébresztette fel a magyarság érdeklődését az irodalom iránt, s midőn később, 1840 táján a politika és az irodalom el akarnak válni egymástól, a közönség a politikát választja, cserbenhagyva az irodalmat.

Fáy Meséi idején még nem volt az irodalomnak nyílt politikai programja, a „politika” még általános szólásokban és a magyarság dicsőítésében merült ki. Széchenyi adott az irodalomnak politikai programot s mintegy politikai bátorságot, sok minden más drága ajándékkal együtt. Azonban Széchenyi munkássága is részben a magyar múltban gyökerezik. Fáynek is nem egy gondolata lesz Széchenyi munkásságában kifejlődve, politikai értékű. Ilyenek például azok a gondolatok, amelyek a magyar szalmalángra, a magyarság és a külföld viszonyára, a szegénység becsülésére, a férfias értékek tiszteletére, a megyei élet kritikájára, a főurak jellemzésére, a gazdasági szempontok fontosságára vonatkoznak, így azután a Mesék is méltó helyet foglalnak el abban a mozgalomban, amelynek célját oly halhatatlan módon tűzte ki Széchenyi, midőn azt mondta, hogy „egy nemzetet kell megmenteni az emberiségnek.”

Barátság. Fáy ifjúsága is egy bizonyos mértékig tükörképe egy akkori átlagos ember életének. Ez az ifjúság mentes a nagy szenvedélyektől, nem ihleti — úgy mint később az ifjú Vörösmartyt — két hatalmas szenvedély: a szerelem és a hazafiság: A két főérzés, ami Fáy „ifjúságára jellemző: a barátság és a szerelem, nem vált szenvedéllyé szívében. Őt is elragadja a kor érzelmes betegsége, a holt kedves siratása s a hűtlen barát miatti boldogtalanság, azonban csakhamar vigasztalást talál az élet egészséges Örömeiben. A Mesék már egy gyógyult lélek harmóniájában születtek. Ezzel a lelki harmóniával fordul Fáy az örök emberi ideálok felé.

Az örök emberi érzések közül a barátság, mint két független ember férfias rokonszenve mindvégig érdekelte, s a Mesékben sokszor foglalkozik vele. Fáy lelkének egyik jellemző vonása volt a barátság utáni vágy, amely egyúttal jellemzően korszerű színezetet is nyer az ő felfogásában. Az igaz barátság érdekében szól, midőn azt mondja, hogy nem szabad a barátot a szerencsétlenségben elhagyni. Az igaz barátsághoz több kell, mint szín és némely tulajdonságok egyezése. Érezte az álbarátság töviseit. Hiszen nincs rosszabb szerinte, mint a hűtlen barát. Kigúnyolja a baráti érzés lazulását, az önző és önfeláldozást nem ismerő „arany barátságot” (Mesék: I. 50., I. 58., I. 78., II. 99.) E panaszokban a klasszikus barátság emléke újul fel, a hű és önfeláldozó barát klasszikus ideálja, aki támasz és vigasztalás a szerencsétlenségben. Valóban az író szíve mélyéből jön fel a kiáltás: „Mennyei balzsam a barátság részvéte ott, ahol a sors csapásai gyógyíthatatlanok.” Félti a fényűzéstől a magyart, mert keze nyomán veszendőbe megy barátság, hűség, hazafiság és vendégszeretet: sajátos színezetükben e patriarchális magyar kor életesményei. (Mesék: II. 124.) Másutt a barátság feltételeiről szól, s nem a szív lobbanékony érzésének tartja, hanem fáradsággal, önfeláldozással kivívott érzésnek, s e felfogás teljes mértékben visszatükrözi azt a komolyságot, amellyel a barátság érzését a közfelfogás átérezte. (B. Ház I. 81.)

E kor a barátság érzését kiterjesztette az életnek csaknem minden területére, s felhasználta mint erkölcsi támaszt, mint biztató erőt, mint a lelkesedés és a lelkesítés nemes forrását. Az irodalmi élet kezdeteinek megteremtésében kétségtelenül sok része volt a barátságnak, amelyben így sok igyekvés és munkaszeretet talált támaszra. Kölcsey barátokat keresett, némi túlzással azt mondták róla, hogy részben azért lett íróvá, mert baráta is azok voltak. Vörösmartyt is barátai buzdították, akik nélkül egy lépést sem tudott volna tenni. Az Aurora példányai a barátok áldozatkészsége mellett fogytak. Gyakran nekik kellett megfizetni a vétel céljából kikölcsonzött, de rongyosan visszaküldött könyveket. A részvétkölcsonök, amelyekből pl. Vörösmarty első művei is megjelentek, a barátok közreműködése által váltak lehetővé.

E barátság lélektanát megtaláljuk Kölcsey levelezésében. Látjuk itt, mily ideális, mily csodás alapon keletkezik, s hódolatból mint fejlődik rokonszenvvé és az életet betöltő mély érzelemmé. A két költőt először a mester és a tanítvány viszonyában látjuk; Kölcsey így szólítja Kazinczyt:

„Szent énekese Széphalomnak!	Im lángra lobban szép tüzedtől
Kobzod szelíd zengésivel,	Szívem, mely tölti hangjaid,
Engedd, hogy Néked énekeljek	Majd összeolvad szent hevében
S édesbben foly majd énekem.	És édesbben foly énekem. ...” (Munkái IX. 39.)

A barátság, a baráti kör a legtöbb, amit a sorstól kívánhatunk: „Nem vonattni el azon kevesektől, kiket tisztelvén szeretünk, élni a szép társalkodásnak örömeit, hallgatni szavaikat, vagy soraikban gyönyörködni, miért kívánjunk ennél szebb sorsot?” (U. ott. 69.) A szív tisztaságának és romlatlanságának a próbája ez az érzelem (87. 1.) és a megértés utáni vágy is belevegyül. A „profanum vulgus” érzése is szükségessé teszi a barátságot, hiszen a tömeg nem tudja az írókat megérteni. Azután együtt tartja őket a fejletlen és gyakran igazságtalan kritika, amely ebben az időben könnyen válhatik elfogulttá. De táp-

lálja a barátságot az újnak a keresése, az újnak a szeretete is. Kölcsey lelkében a barátság legmélyebben a való életből menekülő művészember vágyakozása támasz és megértés után, ahogy ő mondja: „Tasso vágyakozása Antonio felé”. (96. 1.) De ez a barátság már független az elvektől: „Isten mentsen. . . hogy a barátság miatt oly principiumot vegyek fel, amelyekről nem vagyok meggyőződve”. (L. az íróárs ömlengését Fáynál is.) Különösen két mozzanatot kell kiemelni, ha az akkori barátságot értékelni akarjuk. Az egyik az önzetlenség, a barátságnak az érzelmi mellett erkölcsi tartalma, mely az *önfeláldozásban* jut kifejezésre: „Ha elégtelen leszek többé éretted valamit tenni, legalább írni fogom neked és ezerszer és ismét ezerszer írni, hogy én téged mindenk felett szeretlek. Haljak meg én, ha, már senki sem szeret.” (Kölcsey: Szemere Pálhoz). A másik mozzanat, amit hangsúlyozni kell, ha érteni akarjuk e kor lelkiségét, az, hogy a kor barátságában mintegy a *magasabb rendeltetés tudata* él. . Gyönyörűen fejezi ki ezt ugyancsak Kölcsey egyik levelében, ahol a göttingai költők társaságáról szól. Hasonlóul hozott minket a sors együvé, nem hogy egy fényesebb, boldogabb kor postái lennénk, hanem, hogy szívét és lelkét adjunk egymásnak azért, ami litteraturánknak és nemzetünknek örökre meg van és megleszen tagadva.” „Volt szív, hova kiömlenünk, volt lélek, amelyben kölcsönösen hevültünk, szent érzemény és férfijúi erő és méltó büszkeség voltak társaink s mit adjon egyebet az ég?” (224. 1.) Valóban „szent öröm, férfijúi erény és méltó büszkeség” voltak az erkölcsi tényezők, amelyek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az irodalmi virágzás lehetővé vált. S mi drága emlékként érezzük ezeket az erőket, a barátság nemes megnyilvánulásait. Méltán megérdemli a dicsőítést ez a baráti szellem, amely szerint: „Nem a világban keressük a barátokat, hanem barátjainkban leljük fel az egész világot.” (Bélteky h. II. 17)

A város felé való vágyódás. Az akkori magyar patriarchális élet igazi középpontja a nemesi kúria volt. Ez többnyire egyet jelentett az élet egyszerű örömeinek az élvezetével, a szűk látókörrrel, a parjtikularizmussal az irodalomban a kritika hiányával, a konzervativizmussal, a fejlődés tagadásával. Az új idők jele azonban, hogy már jelentkezik a vágy a város, a fejlettebb kultúra eme központja iránt. Ennek a vágnak s vele csaknem együtt az egységes központ felé való törekvésnek a történetét érdemes volna megírni attól kezdve, midőn Pest Gvadányi Nótáriusában a nemzeti *romlottságnak*, az *erkölcstelenségnek*, a gyűlölt *új módinak* a jelképe. Egységes központ hiányában a művelődés kisebb központjai ebben az időben a *szalonok* lesznek. Jellemző már ezekben az ideális célok fejlődése. A *Beleznay* szalon különösen a női műveltség emelésével foglalkozik. A *Vukovitsék* házában már történelmi és politikai eszmékről folyik a vita. Kulcsárnál a *nemzetiségi* eszme az érdeklődés központja. *Bártfayné* szalonjában egyesül minden, ami csak lelkesíthette a magyar lelket: költészet, hazafiság, műveltség, barátság, természetesen az akkori értelemben, midőn a költészet a múlt dicsőítését s a nemzeti ébredést, a hazafiság égő fájdalmat és éledő reménykedést, a műveltség magyarságot és áldozatkészséget, a barátság pedig önfeláldozást és hivatást jelentett.

Fáy már élénken festi a falusi és városi élet közötti különbséget, midőn azt mondja, hogy a falusi magányban elvadul, elfajzik az ember, elveszti lelki erejét, tehetségei elzsibbadnak, eltesped az elme és az életerő, „mint elrozsdásodnak a hosszasan nem használt ajtó sarkai.” (Badics 99.) Öt már nem elégti ki a falusi élet, nemesebb örömök után vágyódik. Részt akar venni az új magyar élet munkájában, s ezért már 1822-ben Pestre költözik. Fáy a társaság embere volt, akárcsak Kazinczy és Kisfaludy Károly is. Megvan benne a társaságbeli ember tapintata és előzékenysége, s már ebből a szempontból is jobban vonzotta őt a városi környezet; azután nemesebb ösztönei is ide irányították, s elemében találta magát a „városi élet zsidaja között.” (Érzélgés és világ folyása.) De nemcsak ez vonzotta Pestre. Ösztönszerűen érezte, hogy Pest a jövő Ígérete, hiszen sokszor ecsetelte a főváros jövőjét. Szerinte Pest a folyó század életének, szellemének megismerésében a legfontosabb magyar eszköz,

s később egy ref. főiskola felállításának terve alkalmából Pest mellett nyilatkozik, mint amelyet legalkalmasabbnak talál a nevelés szempontjából, amelyet az *élet szellemének* kell áthatnia. Az élet, a jelen iránt való érdeklődés tehát szintén közrejátszott elhatározásában. A nagy eszme, amelynek később Széchenyi oly hatalmas lendítőerőt adott, hogy hatása a nemzeti élet egész területén érezhető volt: az egység, a koncentráció gondolata, csak homályosan él még, pedig ez az, amiben Pestnek tulajdonképeni jelentősége rejlett. Pestnek a magyarság központjának kellett lennie, úgy ahogy ezt a magyarság nagyjai képzelték: hogy egyesítsen magában mindent, ami magyar érték és magyar erő. Talán arra gondoltak, hogyha a magyarságot veszély fenyegetné, s ha egyszer hűtlen lenne önmagához, hadd merítsen az ország fővárosából, mint a nemzeti hagyományok szent központjából erőt és lelkesedést az újabb küzdelemre. Széchenyi Pantheonjának körvonalai még nem bontakoztak ki, de Fáy, Széchenyi hűséges munkatársát már hajtja valami: a cselekvés és a művelődés vágya a „nemzet szíve felé”. Ő már bizonyos megvetéssel gondol a falura s ha még itt-ott erőt vesz is rajta az idilli hangulat, az irodalom, a műveltség és a művészet 'szeretete már városi emberré teszi. Városi író módjára érdeklődésének főtárgyául az embert választja, mint azt Meséi bizonyítják.

A város, a kultúra felé való vágyódásnak megható fejezetei azok a megjegyzések, amelyek Kölcsey levelezésében erre a tárgyra vonatkoznak. „Miért nincsen Debrecen csak olyan is mint Pest? . . . Vagy miért nincs Debrecenben csak öt-hat szeretetreméltó . . . tudósnak lakhelye? Debrecenben élni ó, azt ne adja az ég”. (109. 1.) „Te látod (írja Szemere Pálnak) mily nyugodt vagyok én, én itt falun. Csak hogy verseket nem írok a falusi élet javairól! azt tenni nem fogom! Oly egyforma itt körülünk minden: a mező és az emberek! Boldog, aki oly szép régióban lakik, mint Ariost és Matthisson . . .” (204. 1.) „Cseke távolléte minden tudományi vehiculumtól okozta, hogy mindég Pestre vágytam, s így állandó lakom sohasem volt, míg gazdaság és hivatal le nem kötének.” (410. 1.) Az áradások elborítják Cseke környékét. Ugy érzi magát a költő, mintha szigeten élne, mint a magyar kultúra Robinsonja.

Fáynál a város mint a kultúra jelképe tűnik fel. 15 évvel később Eötvös már felhossa Kossuth nyomán, hogy a fővárosban földalatti pincelyukak vannak, hová a hó és esővíz befolyik, s amelynek gőzében 2-3 család minden leheléssel mérget szí. Ez már a nyomor, a szegénység képe, amely ráborítja árnyát a lelkesen kigyúlt fényekre. . .

A kritika. Az alakulás, fejlődés, használni akarás évtizedeiben az irodalmat közérdeknek, nemzeti ügynek érezték az írók. A nemzeti nem művészi — szempontból hasznos művek kritizálását meddő és gyűlölt munkának gondolták Fáy mondja az Irtó című mesében, hogy „mennyt nem árt a helytelen recensió.” A közérdekre, a nemzeti ügyre való tekintet nehezítette meg a kritika kifejlődését, majd meg a barátság szempontja hamisította meg a nézeteket.

Sokat nyomott a latban Kazinczy felfogása is, aki általában nem sokra becsülte az elméletet. Felállította a többnyire formai követelményeket, de a mélyebb esztétikai alapvetéssel keveset törődött. Ízlésének zseniális vonzásai voltak az új szépség iránti érzeke és a harmónia, a báj iránti lelkesedése. Az esztétikára vonatkozólag ő maga mondja: „Ezek az Aestheticusok magok sem tudják igen sokszor, mit mondanak, 's oly cifra szókkal fecsegnek, hogy azt hinné az ember, hogy mondanak valamit, 's az ő valamijük végre is semmi... Ez lévén pályám, kéntelen vagyok néha Aestheticákat olvasni: de ez a munka nekem kín. Classicus munkákat kell inkább olvasni, s az érzést élesíteni. Híjába magyarázza azt akárki, miért szép a szép 's miért rút a rút.” Ízlését egyfelől a hellenizmus, másfelől az alkotó vágy hevülete helyett sokszor a dilettantizmus formaimádata korlátozta. Kölcsey is hosszasan magyarázza előtte egy-egy szavának a használatát, az inversiot, a particulák elválasztását az igéktől, az articulus elhagyását. (Levelezés 48. 1.) Szépségideáljukba idegen elemek vegyülnek, amelyek „testvérensen olvadnak össze szívük érzéseivel.”

Így pl. Kölcsey Helvetiáért lelkesedik, „az isteni nagyságért”, a szabad lélekért, a férfiúi szépségért, amelyek szerinte Helvetia ideáljai, hiszen ott valóság és szépség olvad össze. (U. ott: 62) Ez a lelkesedés az idegen szépségek iránt azonban bizonytalanra és egyoldalúvá tette a kritikát. Szükség volt a normatív kritikára, hiszen a közmondás szerint: „Szatmárban minden ember poétának tartotta magát.” Jellemző az irodalmi ízlés alacsony voltára a kortársak tanúsága. Itne Kölcsey egyik levele: „Láttam én embereket a mi magyarjaink között, akik imádták Kotzebuet és Csokonait (!), s Shakespeare (!) és Kisfaludy előttek ostobák voltak... Az a Hamlet, minden originalitásával, minden tüzével, minden humorával stb. micsoda az? Én azt nem tenném, én azt nem mondanám, ez a magaviselet megfoghatatlan.” „A szerecsenért buzgó William, a nagylelkű Maxwell, aki a Temesisbe ugrik, a jólelkű zsidó, aki aranyat szór és contractust tép össze”: ezek tetszettek ennek a közönségnek. (Lev. 125.) Irodalom és közönség kezdetleges viszonyban vannak egymással: „Himfy recensioja miatt 40-en mondtak le a Múzeum praenumeratiojáról! Berzsenyi Kölcsey recensiojával szemben nemes emberségét és kardját hánytorgatta.” (U. ott 171.)

Az írókat sokkal szorosabb szálak fűzték egybe, mint bármikor. Ezeknek a szálaknak a szétszakítása és megsértése szentségtörés volt. Ez egyoldalúvá tette a kritikát, mert baráti érdekek szolgálatába állította. Azután lehetetlenné tette az igazságkeresést, mert az ellenséggel szemben kérlelhetetlen, a barátokkal szemben túlenyhe volt. Jellemző ebből a szempontból Bajza kritikai pályája, aki úgy szabadította fel magát a baráti szempontok béklyózó hatása alól, hogy — barátairól nem írt kritikát. Fáy korában azonban még virágzott a barátok dicsérete, s Fáy joggal támadja meg „az író társ tömjénezését”. (Mesék: II. 83) De nemcsak ez ingatta meg a kritika iránti tiszteletet, hanem az is, hogy a kritika gyakran korlátolt szempontból azoknak az egyoldalú elveknek a követéséből fakadt, amelyek az iskolákra tagolt akkori magyar irodalom idejében nagyon gyakoriak voltak. Joggal mondja tehát Fáy, hogy gyakran az „önszeretet szabja meg a regulát.” (I. 34) Máskor a kritika alaposságának, a műveltségi háttérnek a hiánya volt érezhető. „Aki egy száz íves port meg tudott Ítélni, azt hitte, hogy egy szonett, vagy egy dráma megítélésén fenn nem akadhat”, mondja az író a Bélteky házban. (211. 1) Még azt a szempontot is figyelembe kell vennünk, ami Fáy világnézetének s az akkori művelt magyar közfelfogásnak egyik alapeleme volt: a tehetségben, a *genieben* való hitet, az idegenkedést mindennemű mesterkéltnek látszó „rendszerből”. Vörösmarty nyelve is a *genie*, a természetes alkotó erő nevében hódított, többet téve minden vitánál a közönségre való hatás szempontjából. Ezért mondja Fáy, hogy „koporsók a géninek a szoros korlátok.” (I. 42.) Szerinte az irodalmi mű eleget tesz céljának, ha nemzeti zamatú és a kor lelkének kifejezője. Az írónak a korra tett hatását is figyelembe kell venni, ezért védi Csokonait is.

Fáy valahogy szolgásnak érzi az íróra oktroyált ízlés reguláját, s ez függetlenségi hajlamával is ellenkezik. (Bélteky ház: I. 212.) Mindenesetre jellemző a felfogása az iskolák gyámságából kibontakozó, önállóságra törekvő magyar irodalom szempontjából. Fáy az írói tevékenységet is szabad, független tevékenységnek gondolta el, amely önmagából, belülről fejlődik, lépésről-lépésre, mint a nemzetiség s az utat magának kell megtalálnia, amely felfelé vezet. (Bélteky ház I. 212.) A kritikának szerinte voltaképpen a nevelő szerepét kell játszania az irodalmi élet terén. Azt nem tagadta, hogy a szépnek, jónak törvényei vannak, amelyeket büntetlenül nem lehet áthágni. (Mesék: I. 196) Azonban törvényeket nem szabhatja az ész a természet és a szív megtagadásával.

Fáy a kritikával szemben követett álláspontja hűen tükrözteti vissza azt az irodalmi állapotot, amely Kazinczy fellépése és az Aurora kör működésének kezdete közé esik. Ennek az irodalmi korszaknak az volt a feladata, hogy *olvasóközönséget szerezzen* és irodalmi életet teremtsen. Az Aurora kör irodalmi eszménye azonban már más volt. Ők a közönség *konzervatív ízlését támadták*,

s megteremtették az irodalmi kritika bíráló és ellenőrző jogát a dilettantizmussal és az eltespedő irodalmi étellel szemben. Ezt a szempontot is figyelembe kell vennünk, ha Fáy kritikai nézeteit vizsgáljuk. A kritika iránti ellenszenvéhez az is hozzájárulhatott, hogy ez a korszak épen az ízlésváltozás kora volt, amely joggal tehetné kétkedővé az önállóságra törekvő írókat a kritika jogaival szemben. Az írók dilettantizmusa és a dilettantizmus joga e korszakban pártfogásra talált.

Fáy legtöbbet az önkritikától várt, (Mesék: I. 68.) midőn kimondja, hogy az írók nem sokat, keveset, de jól írjanak. Az önkritikára való felhívást nem-sokára egy másik fogja követni: Széchenyi felszólítása az önismeretre, a magunkbaszállás[^], a nemzeti önkritikára. Ezt azonban már nem tréfásan, nem példálózva kellett tenni, hanem kemény igazmondással, a lázálomból ébredő keserű józanságával, a fájdalom és a gúny tragikus vegyülésével, amelyet Széchenyi irataiban találunk. Ez volt az a kri'ika, amelyet a nemzeti szellem kora kívánt, amelynél mélyebbet, igazabbat és fájóbbat, de tisztábbat és tiszteletreméltóbbat sem ismer irodalmunk.

Művészei. A magyar művészet a kor íróinak egyik legkedvesebb álma volt. „Lángoló képzeletében úgy tűnt fel önmaga magának, mint ki egykor a művészetet, ezen ég leányát, arany felhőn diadalomban szállítandja majd át a magyar hazába, varázstükrökben látta a honi művészetek kirakott műveikkel ékesített csarnokokat... a koszorúzott művészi érdemet ... a hazai nagyok kényelmes kedvteléseiket a szép mesterségekben.” (Béteky Ház I 86.) Béteky Gyula e szavai jól megvilágítják Fáy legkedvesebb álmát, amely annyi műpártoló mozgalomban való szereplésének az oka, s egyúttal rámutatnak a „Ferenczy ügy” lelki előzményeire is. Fáy jól látja az akadályokat is a valósághoz, a mindennapi élethez tapadó magyarságban, hiszen a „szép mesterségek varázslataikkal könnyen elragadják, elrabolják a lelket a szükséges valódiaktól.” (B. Ház; 100.1.) De ő a magyar lélek szükséges és természetes elemévé, a magyar kultúra természetes és óhajtott kellékévé akarná tenni a „szépség szenvedélyét.” „Nélküle lelkünk kopár s alig érezhetjük emberi méltóságunkat és nem ízlelhetjük az élet nemes örömeit.” „A tág teremtés harmóniáját bírni s annak legnemesebb alakjaitól kivont ideáli széppel barátkozhatni — mily gazdag, mily nemes örömforrás.” Még Kazinczy messzeható szava tölti be ekkor a magyar író lelkét. Azonban csakhamar megszólal Fáy is, s a szót saját lelkén át veri vissza, midőn azt mondja: a művészet boldogítson, a művészetbe bele kell vinni a boldogítás és a nevelés gondolatát. A művészet a boldogság határtalan forrása: „Játszva szépít, szépítve boldogít.” Káraynak a képgyűjteményében: (1.221.) egy sincs... mely kedvetlen tárgyat ábrázolna. A művészet nemcsak boldogít de megnevesít, tökéletesebb emberiségre nevel. „Ami isteni az életben és emberi az égben, a művészet összeköti ... A földre szegzett tekintet felszökik sejtve az ég felé . . . szép, magasztos gondok és vágyak fogják el a lelket.” A magyar művészetnek magyarnak, nem idegenmajmolónak kell lennie. Fáy azt mondja, hogy meg kell alkotni a magyar művészetet, de ez csak kétféleképpen lehetséges. Meg kell teremteni a megélhetés lehetőségét. Mentésíteni kell a művészeket az anyagi gondoktól. „Ha hangyaként élelem után száguldanak”, elcsillan az isteni szikra bennük. S végül nevelni kell a művészeket, mert ezáltal lehet csak a művészet nívóját emelni s a művészeket tulajdonképeni feladataikra emlékeztetni. „Mily káros elmaradás hazánk szegénysorsú művészeire nézve — így sóhajt fel Béteky Gyula Káray képgyűjteményének szemlélete közben-kénytelenítettten elleniök ily iskola nélkül.” „Az arisztokratáknak át kell engedniök valamit képgyűjteményeikből a hon számára.” (225.) Nevelés által fejlődhetnek ki a magyar művészet, s így érhetné el csak tulajdonképeni célját: a magyarság boldogítását, nemesebbé tételét, a nemzeti géniusz kifejlesztését és szabad szárnyalását.

A női lélek. Fáy egyik meséjében (II. 59.) kijelöli a nők nemzeti hivatását. Ez abban áll, hogy a gyávákat kigúnyolják, a hősokeket lelkesítsék és gátat vessenek a naponként elharapózó korcsosodásnak. E század női eszményképe

a széplelkű nő, mint pl. gr. Teleky Lászlóné, akinek emelkedett és nemesítő szelleme „boldoggá tette a hazát”, mert benne „ész kedéllyel, méltóság kellemmel, hazafiság európai kultúrával egyesült.” Valóban nem szalónhölgyeket kívánt e kor szelleme, hanem oly nőket, akik az embernemesítő és boldogító „kegyeleteket” őrzik és ápolják, s ezek közül elsősorban a nemzetiséget és a hazafiságot. (Nőnevelés: Fáy) Ezért küzd Fáy a nőnevelés érdekében, amely akkor oly intézetekben történt, amelyekben szó sem volt a magyar nyelvről, s azt sem tudták a lányok, hogy melyik vármegyében születtek. Az egyéni boldogság szempontjából is fontosnak tartja a női lélek kultuszát, mert a nő csak akkor sugározhat maga körül boldogságot, ha lelkileg fejlett és nem merüi ki minden gondja a tetszeni vágyásban, a csinoskodásban és a kedveltetésben. E végből oly önérzetet kell ébreszteni a magyar nőben, hogy ne külső bájaiért, hanem „erényeiért kívánjon becsültetni”. Meg kell szünnie annak, hogy a magyar nők „házinyelvül” idegent fogadjanak, idegen divatot majmoljanak s ne legyen bennük semmi érzék az állapotok javítása iránt. (Nőnevelés 23.) Gondolkozik a női nem boldogságáról, amelyet a megelégedésben és a köielességteljesítésből eredő szívnyugalomban talál. Ennélfogva a nőnek ismernie kell az anyai kötelességet, a háztartási viszonyokat, a nemzetiség szeretetéből és a társadalmi viszonyokból eredő kötelességeket. Egyik meséjében megtámadja az úgynevezett jógazdasszonyokat, akik ugyan mindig otthon ülnek, de házuk mégsem rendes, mert nem fordítják erre azt az időt, amit a becsületes társalkodásból elvontak. Az ő női ideálja a boldog és boldogító nő, a jó anya, a tiszteletreméltó háziasszony és a hazafias érzelmű honleány. Valóban eltér ez az ideál az előbbi korszakétól, amelyben az idegen műveltség majmolása, az életben való tájékozatlanság és tétlenségre való kárhóztatás s a kasztszellem érvényesült. Már az új szellemet fejezi ki az az 1825-iki országgyűlési indítvány, amely szerint, ha a magyarul nem tudó nemes asszonyok özvegységre jutnak, özvegyi jogaiktól fosztassanak meg.

Fáy gyakran foglalkozik a női lélek problémájával, s úgy látja, hogy a nő köre a való élet s ennek folytonos apró gondjai. A tudóskodások elrabolják tőle az ezekre rendelt figyelmet s megmételtyezik azt a „biztos tapintatot, lágy érzelmet, szerény eszméletet és bájos hajlékonyságot” az élet kis Örömeinek felfogásában, amely a nőknek oly sajátos tulajdonsága. (B. ház 131.) Önmegtágadásra kell a leányt nevelni az egyéni boldogság szempontjából, nemzeti szempontból fontos a nemes eszmék iránti érzék felkeltése, amely ezeket az eszméket könnyen „közdivatúakká” teheti. Nem *passzív lényeket* akar Fáy, hanem tevékeny lelkű nőket, akik szenvedést enyhíteni tudnak, önfeláldozók, vigasztalók, jóságosak és bátrak is, ha kötelességük úgy kívánja. Ez a tetteket tisztelő, tettekre áhító kor, amely gazdag volt a hon és az emberiség javáért fáradozó férfiakban, e tevékenység vágyát és kötelességét kiterjesztette a nőre is, mint a férfi munkatársára, boldogítójára és a nemzeti jövő előkészítőjére.

így emelkedett fel a női ideál arra a magaslatra, amelyre Széchenyi a Hitel ajánlásában utal, midőn azt mondja, hogy a nemes, a szép, ami az emberiséget felemeli, nagyrészt a nő műve. Az ő tekintetükből szí a férfi lelkierőt, ők fonnak koszorút homloka körül, ők az erény és a nemzetiség örei, ők emelik halhatatlanságra azt, ami halandó. íme, midőn a nemzeti éjetet és esélyeit latolgatják, tekintetbe vesznek mindent, ami céljaikat előmozdíthatja s felfedezik a női lélek kincseit, hogy azokat a nemzeti élet számára felragyogtassák. A magyar női lélek előbb is sokszor megtette kötelességét, ott virrasztott a haza nagy fiai fölött, vigasztalta szívüket a mély hit csodás vigasztalásaival. Midőn Vörösmarty az anyjáról ír, mindig megrezdül vallásos érzése, amelyet más költeményében alig érezni. Fáy és Széchenyi a nemzetiség, haladás és a művelődés eszméjének akarták megnyerni a női lelket hogy ők legyenek „a szépség és hazafiság védangyalai”.

A magyarság és a külföld. Fáy gyakran foglalkozik a külföldieskedéssel. Egyik meséjében a külföld önállótlan utánzását gúnyolja ki, azoknak a gon-

doikozását bélyegzi meg, akik valamit csak azért imádnak, mert idegen. A másikonban az eredeti nemzeti karaktert félti s külföldieskedéstől. (I. 32., 43) Ezekben a gondolatokban nem nehéz az 1790-es évek visszhangját hallanunk. Azonkívül egy oly magyar nemes felfogását látjuk, aki megmaradt hazájának határai között, lelkében szívesen visszhangra találtak királyának szavai, aki boldog országnak mondta Magyarországot, mely oly alkotmány birtokában van, amely megvédi a haladó eszmék okozta boldogtalanságtól, nyugtalanságtól és zűrzavartól. Az idegenek nála mint a magyarság kizsárolói szerepelnek. De mint később Rónapataky szavaival a Bélteki házban elmondja, szükségesnek tartja, hogy a külföld intézményeiből kiválasszuk, ami népünk műveltségi állapotához való. Viszont a külföldieskedést később is kigúnyolja, természet-, ész- és nemzetellenesnek tartja. Ez a korabeli irodalomnak gyakori motívuma volt, azonban több volt, sokkal több egyszerű vígjátéki ötletnél. Széchenyi adott halhatatlan nevet ennek a jelenségnek, midőn az idegenekhez való közeledést a „nemzeti harmónia” vágyának nevezi. Fáy a régi Magyarország bírálatánál B. Mátyás hátrányai közé sorolja azt a szokást is, hogy a külföldet gúnyolja és lenézi. A magyar büszkeséget és fölényt B. Mátyás az evés-ivásban és a betyárkodásban látja. Német köntöst nem visel, sváb ételt nem eszik soha s durván kigúnyolja az idegent. Nemes búslakodást és hős lelket színlel a hangász cigányok előtt, de ebben van minden „magyarsága.” Hazai kézművesekkel dolgoztat, de csak kérkedésből s általában hazaszeretetét tudatlanságból való hazaszeretnek lehet nevezni. Bélteki Gyula azonban már ismeri a nemzet hibáit, tudja, hogy a magyar szorgalomban, tudományban és művészetben elmaradt. A honszeretet cs az általános emberi érték tisztelete már abban a nemes harmóniában van meg Gyula lelkében, amely oly halhatatlan módon jut kifejezésre Kölcsey és Eötvös műveiben. Bélteki Mátyás még büszke a magyar partikularizmusra, büszke arra, hogy Magyarországon minden vármegyének külön „szamatja” van s büszke a Dunáninnen és a Dunántúl különbségeire. (I. 89.) Gyulának már az egyenetlenség jut eszébe s egész másra szeretne büszke lenni. Mátyás, ha idegen ajkú falun átmegy, egyik bohóságot a másik után követi el, hadd lássák, hogy utazik a „víg magyar” s szívesen kifizeti a drága ételt az idegen kocsmárosnak, cserében a szitkokért, amit annak el kell tűnie. Olyan mint a gyermek, boldog, ha bámulják, s minden kicsiség kielégíti „nemzeti becsvágyát.” Gyula azonban már utazni vágyik, hogy lássa a külföldet s annak haladását átültesse hazája földjére. Míg Mátyás azt mondja, hogy magyar földön kívül nincs élet és nem láthatni olyasmit külföldön, amije Magyarországnak ne volna, Gyula szeretné látni az élet és a szokásos váltakozását, a művészet remekeit, a műveltség különböző lépcsőit, hogy a helyes intézményeket itthon megvalósítsa. Azért nem lesz lelkében világpolgár „szükszívü honfi” helyett, hanem úgy emlékszik hazájára vissza, mint otthagyt kedvesére. Kárhoztatja a hazai tudatlanságot, henyéséget és az önzést, amelyet itthon tapasztal. Külföldön utazó kertésznek képzelet magát, aki növénymagokat szed hazája számára. Tapasztalatait honi mértékhez méri, s így igyekszik hazája segítségére lenni. Midőn hazajön, kis dolgokon kezdi a javítást, mert tudja, hogy csak így lehet tovább haladni. Lelkében homályos ábránd támad a szépnek és hasznosnak valami harmóniájáról, midőn rendet teremt a gazdaságában. Általában a szűkös viszonyok között élő Mátyás úgy látja a dolgokat jól, ahogy *vannak*, Gyula pedig úgy, ahogy *kellene* lenniük. Mátyás az elmésséget vad tréfákra használja fel, s majd egy éltet csehet, majd egy erdőcsöszöt boszant, majd békés bérlőket és szorgalmas szomszédokat háborgat nyugalmukban. Gyula ellenben minden gondolatát az állapotok jobbra fordításának szenteli. Ez az *igazi értelme* a haza és a külföld akkori szembeállításának a haladó nemzetiség felfogásában! Erre mondja Fáy a Mesékben, hogy a honszeretet néha nem egyéb tudatlanságnál, a jobb nem ismerésénél!

A művelt magyarság lelki krízisen ment keresztül a XVIII. század végén. Ez a lelki krízis a kozmopolitizmus volt. „Volt idő (iskolai pályám végén és

jurátusságom idején), midőn cosmopolitizmus fogott körül, s ez időben a magyar hazán nem függék melegen. Okának gondolom a francia lágymeleg poesist, s azon lélekölő hidegséget, amelyet a francia újabb philosophok mindenre, ami szent, fuvallottak”, mondja Kölcsey. (Lev. 411.) Ez azonban csak „futó paroxizmus” volt, amely csakhamar égő hazaszeretethez olvadt át Kölcseynél is, aki e korszak legérzékenyebb, legnyugtalanabb lelki fejlődést és harcot átélő embere. Dicsóítja a külföldet, Helvétiairól, eszményinek hazájáról álmódzik. Nyíltan kimondja véleményét, ha a hazai eszme, vagy állapot rosszabb a külföldinél; így Eresei „philosophiájára” vonatkozóan így szól, midőn ez a „tapasztalás princípiumaira” hivatkozik: „Azon princípiumok már megavultak, s ha az újakhoz nem szabjuk magunkat, Goethének, Schillernek s Schlegelnek tanítványaiktól kinevettettünk.” (U. ott: 107.) E hódolat a külföld előtt némileg megmagyarázható ugyan a nevelésnek kevésbé nemzeti jellegével, amelynek következtében hiányzott a nemzeti hagyományból fakadó önértzet, de mégis csak átmeneti érzés volt. Ellensúlyozta ezt a nemzeti irodalom múlt kincseit feltáró kutatás, a nyelvújítás mozgalma és diadala, a nemzeti alkotmány tökéletességéről való meggyőződés, amely a külföld véres borzalmaival szemően nyugodt életet biztosított a magyarságnak, a nagy élő írók hatása, Csokonai posthumus munkáinak a megjelenése s általában a reakció, amelyet a kormány erőszakossága keltett a magyarságban. Fáy már némileg erre az alapra támaszkodik Meséiben, de tovább fejleszti a hazafiság motívumait. Fáy egyik eredetisége éppen abban áll, hogy a Mesék tárgyával, előadásával, célzataival kapcsolatba hozta a magyarság *akkori gondolkozását, hangulatát*, amely a haladás és maradiság, a hazaszeretet és a külföldi értékek előtt való hódolat, az eszményi és az anyagi elvek, a „bőség és szegénység” között ingadozott.

A külföld elleni ellenszenv sokáig megmaradt. Széchenyi még 1841-ben is mondja, hogy vannak sokan, „kiknél a méltó leckézés csak akkor nem talál makacs fejességre, ha hasonlóktól, vagy magasabb állásúaktól, s nem idegektől . . . nyújtatik.” Ebben kitűnően jut kifejezésre az a nehézség, amelyet a haladás elvének a büszkeség és a nemzeti gőg terén le kellett győzni.

Mindannyi között még leginkább az angol nemzetet tekintették példaképnek. (Eötvös.) Különösen erkölcsi tulajdonságait csodálják, vallásosságát, a családi viszonyok szentségét, jótékony intézményeit, nemzeti jellemét, állhatatosságát, kegyeletét, „országslási bölcsességét”. Az itt utazó angolok ellenben nem tudják megérteni a 300.000 magyar nemes privilégiumait, rendtelenséget látnak a hajókon, piszkot a városokban, szegénységet a nép között; némelyik szerint a magyar paraszt sorsa rosszabb, mint a négeré. Elítélik a nemesek „kegyetlenségét”, zsarnokoskodását. Sokan alig találnak valami említésre méltót a rókadadászatokon, az angol lovakon, lovászokon és sportöltözeten kívül, amelyek a windsori vadászatokra emlékeztetnek.” Itt-ott egy-egy jóakarátú megjegyzést is találunk a magyar műveltségre és az angomaniára vonatkozóan. Miiy eszményi kapcsolatot kér azonban Vörösmarty egyik epigrammájában !:

„Mit kérjünk születendő nép, magas Anglia tőled?
Harc szerencsét, vagy békéi műveidet?
Adj példát honn s künn jól tenni az emberiséggel,
S e kis nép nyomodon küzdeni s élni tanul.”

Tudomány. A tudomány tekintetében Fáynek, mint nevelőnek két főkövetelménye van: az arravalóké, a kiválasztottaké legyen (Próbatétel 147.) s általában az élthez közeledjék. A Mesék idejében a tudomány terjesztése és hatása tekintetében aggályai vannak. Itt is életszerűséget követel, s azt, hogy a tudomány ne kerüljön „a vad kezébe”. Ha ezekre a megjegyzésekre gondolunk, kell, hogy eszünkbe jusson az akkori nevelés, azután arra is kell gondolnunk, hogy a francia forradalom eseményei még élénk emlékezetben vannak. (Mesék II. 142.) Az is említést érdemel, hogy nálunk ekkor a tudományról való véleménynek valami különös színezete van, amely e szó említésénél bizonyára eszébe jutott

az „elméletért különben sem rajongó” megyei nemességnek. A megyékben voltak ebben az időben műkedvelő táblabírák, akik minden évben előállottak valami találmánnyal: a kör négyszögesítésével, örökmozdonnyal, az univerzális nyelv hanglétrájával, a hangvonzás örök törvényeinek a titkával s gondoljunk arra, hogy ebben az időben élt Horváth István, az ábrándos történetbúvár és Kyss Sándor, a különc nyelvtudós.

Fáy a tudományt is a maga e kornak megfelelő körébe utalja. A tudomány használjon az életnek; ne avatkozzon bele a vallás titkainak a kutatásába. Az újabb filozófusok helyett szereti a görög filozófiát, amely az étellel inkább kapcsolatos. Különösen vonzódik a stoicizmushoz, amelynek követése szigorú erkölcsű lélekkel, edzett szervezettel ajándékoz meg, s távoltart a fényűzés puhító kényességétől és a haszontalan csillogás kergetésétől. (Bélteky ház: I. 175.) Szerinte azok az igazi bölcsek, akik élet- és emberismeretből vonják ki tanácsaikat, s az embert nem szakítják ki „földi szövedékei közül ” A nevelésben is mindenütt az élettudományoknak az emberséget képzőkkel való harmóniáját követeli. Fáy Porubay lelkébe vetíti (B. ház.) a „holt tudomány” iránti ellenszenvét. Porubay egyszerre borzadva látja, hogy egész életében nem tanult egyebet, „mint tudni, hogy világa holt világ, hogy az életet nem ismeri, hogy benne megmozdulni nem tud, s az élet bölcsességében majdnem gyermeki járatlansága.” (II. 149) A *gyakorlatiasságnak* ez az eszméje egy cselekvésre készülő, a cselekvés komolyságát és felelősségét érző kor követelménye volt.

A klasszicizmus hozzájárult ahhoz, hogy kevésbé életszerűvé tegye a tudományt. Az u. n. könyvtudomány klasszikus reminiscenciákra hivatkozott. Erre céloz Fáy is Porubay alakjában. A Kazinczy féle klasszicizmus különösen kétféle szempontból volt hatással. Először is a klasszikus világ iránti mélyebb rokonszenvet ébresztett, s arra tanított, hogy a klasszikus világot másképpen is fel lehet fogni, mint eddig. Ebből a szempontból különösen fontos, hogy visszautal a görögökre. „Örömmel fogok a Tekintetes Úr azon intésének engedelmessékedni, mely engem a görög tanulásra tüzel”, mondja Kölcsey (Művei IX. 21.) s készséggel küld anyagot Kazinczynak a nyelvújítás támogatására a latin és görög szerzők műveiből. Ez az antik irodalomra való hivatkozás jellemző szint ad a nyelvújítás mozgalmának. Van valami ebben a mozgalomban abból az antik formára, gráciára és szellemre való törekvésből, amely a nagy külföldi írókat (németeket!) is ihlette tanulmányaikban és működésük célkitűzéseiben. Azonban a „holt betűk”, a „holt tudomány” nemcsak formát adtak, formakeresésre és formaimádatra biztattak, hanem a világnézetre is befolyással voltak. Különösen ama különös és szomorú lélek, a csekei Robinzon keresett vigasztalást az „epikurusi morálban.” „Hagyom folyni dolgaimat, mint jönek. Boldog az, kinek sok köteléki vannak az életben, kinek sok kicsinység azok által fontos lészen ... Nekem nincsenek kötelékim s ez az epikurusi cynismus... amely a kénytet és fájdalmat, a jelenlétet és jövendőt csodálatos egybeolvadással tartja előttem, elvette már a könnyeimet is...” Nem, nem ez a „tudomány” kellett a kornak, hanem az *élő hit* biztató és lendítő ereje. .

Történelem. Fáy a Mesékben nem nagy érdeklődést mutat a történelem, különösen a magyar történelem iránt. Általában nem bízik a történelem ítéletében, szerinte nem megbízható, s gyakran elítéletek okozója. Szereti az embert magábanállónak, végcélnak tekinteni, s szerinte kis lélek kell ahhoz, hogy mindig csak az emberek körülményeit latolgassuk, s aszerint ítéljük meg nagyságukat. (I. 211.) A történelem iránti ellenszenvben nem nehéz e felvilágosodás hatását látni. Kazinczy gondolkodása is némileg történelemellenes volt, hiszen több tekintetben tudatos ellentétben volt a magyar múlttal. Kétségtelen, hogy ebben a tekintetben is némileg hatással volt Fáyra. Azután Fáy nem szívtta magába úgy, mint az ifjabb generáció, Horváth István tanításait. Horváth az ő ábrándos és lelkesítő tanításaiban mindig történelmi előzményekre hivatkozott és történelmi jogokra támaszkodott. Ez a tanítás, ez a lelkesítés nem tévesztette el hatását az újabb nemzedékre. Fáy józansága, bíráló szelleme nem volt hajlamos

ily ábrándos hatások befogadására. A történettudomány iránti ellenszenvének egyik forrását a kor helytelen történelmi tanításában és felfogásában kell keresnünk, amint ezt Fáy a Bélteky Házban kifejti (I. 32.) A história e szerint akkor valósággal a múlt visszaborzasztó váza volt. Mintha a föld örökös emberölésért és véritatásért esdekelne. Úgy látszott, hogy azok, akiket a história dicsőít, elég ügyesek voltak az emberiséget „eszközül és nem célul felhasználni.” Pedig Fáy felfogása szerint a történelemnek példánycsarnoknak, mintatárnak kellene lennie a későbbi ivadékok számára. „*Szép nagyságot*” kellene a történelemtanításnak visszatükröztetnie, akkor felelne meg hivatásának.

A kor történelemtudománya lassan a magyar élet szolgálatába állott. A romantikus történelmi kutatások táplálják a nemzeti érzést. A filozófiában is érezteti hatását a nemzeti szellem. Erdélyi János hisz az emberi szellem egységesülő folyamatában a bölcsélet, a tudomány, az erkölcs terén, de a költészetéről, művészetéről más a véleménye. „A lelkesedés, a költészet, művészet édes hazafiság, s szétpattan, ha a nemzeti körén túlfeszítjük.” S eljön az idő, midőn a magyar lélek gyönyörködve szemlélhette nemzeti géniuszának csodálatos megnyilvánulásait a múltban és jelenben: történelméhez és fájához való ragaszkodásának ez örök jutalmát.

Haladás. A haladás tekintetében is érdekes gondolatokat találunk e korban. Fáy szerint ugyanis „a hazaszeretet néha *nem egyéb tudatlanságnál*”, vagyis hazai dolgokat néha csak azért dicsérünk, mert másokat nem ismerünk. Ebből következik, hogy a külföldöt is meg kell becsülnünk, ha értékes s ha előbbre visz bennünket. A nemzetiséget viszont meg kell védeni az idegen befolyás ellen: csak *óvatosan kell követni az idegen példát*, mert minden nemzetnek megvan a maga karaktere, amelyhez ragaszkodik, amelyet fenntartani szükséges. Ami másképp azt jelenti, hogy a külföldi példán okulást össze kell egyeztetni a nemzetiséggel. Végül kimondja a haladás szükségességét, amidőn az *újítások iránti ellenszenvet* nevetséges okokra vezeti vissza. Nem volt másról szó, csak arról, hogy a három eszmét tovább fejlesszék, hiszen ezekben találjuk meg a mozzanatokat, amelyek a haladás főtényezői. A haladás Eötvös szerint 3 feltételtől függ. Az első az idegen, egymástól különböző egyéniségek érintkezése (hazai — külföldi), a második az uralkodó eszme, amelynek iránya döntő (a haladás és a nemzetiségi eszme viszonya); a harmadik a „szükségek” felismerése, amelyek a haladás mértékét határozzák meg (rendi alkotmány — emberiség, jog, igazságosság). (A XIX. század uralkodó eszméi: II. 622,632) Ezeknek a felismerése és megvalósítása egy későbbi kor feladata volt, de Fáy már most ott volt a mozgalmak keletkezésénél, s együtt élte át a fejlődés különböző korszakait.

Józan lelke haladásért hevült, Kisfaludy Károllyal együtt kritizálta a nemzet hibáit, de a haladást inkább a kultúra szempontjából fogta fel. Széchenyi már az *intézményekben* való haladás szükségességét hirdette, a művelődés, a gazdasági élet, a társadalmi fejlődés *együttes terén*. Valóságos taktikát dolgozott ki, amely szerint a haladásnak, az intézmények által, törvények által előírt nyugodt fejlődésnek végbe kellett volna mennie. És mégis az a haladás sem lett rendszeres, amelyet ő indított meg. Kitűnően jellemzi Eötvös a *magyar haladás e tragikus, lázas menetét*: „Tudós társaságunk támadt, anélkül, hogy egy jó elemi iskola léteznék, lánchíd épül, anélkül, hogy útjaink volnának,” (Munkái XI. 17.) Ő mutat rá arra is, hogy miért ilyen természetű a magyar haladás? „Csak akkor haladhatunk, ha nem arra, jobb, vagy bal lábbal lépünk-e elé, hanem *arra, hogy ne vesztegeljünk*, — fordítjuk főgondunkat.” (U. ott.)

Fáy kora az *egyéni kezdeményezésé*, vagyis oly kor, midőn a magyarság igen nagy munka előtt állott, s ugyancsak meg kellett tennie a kötelességét mindenkinek, be kellett töltenie „azt a kört, amelyet a Gondviselés neki kijelölt.” Érdekes példáját látjuk az eszme továbbfejlődésének később, Eötvösnek Széchenyihez írt Feleletében. Szerinte a népművelés magasztos eszméjét mindenkinek elő kell segíteni. „Minden, amit e részben egyesek tehetnek, soha a nagy célnak

egészen meg nem felelhet, de ha mindaz, mit egyesek fáradozásától várhatunk, tökéletlen is: e fáradozások minden hiányaik mellett egészen haszontalanok-e azért? A földesúr, a tisztviselő, a hitszónok nem gyakorolhatnak-e hasznos befolyást a gondjokra bízott iskoláikban?” (Id. m. 34.) Látjuk itt azt az általános szempontot, amely Fáy felhívását, hogy mindenki tegye meg a kötelességét a-saját körében — oly fontossá teszi. Hiszen oly eszméket, amelyek másutt szinte évszázadok alatt forrtak, nálunk évtizedek, sőt évek alatt kellett népszerűvé tenni. Minden teher, ami a haladással összefüggött, így a nemzetnevelés terhe is, a nemzet vállaira nehezedett; ily korban tehát mindenkire számítani kellett, hisz mindenkinek az erejére szükség volt. Fáy szerint a haladásnak inkább az egyesektől kell kiindulni. „Egy vagyonos magyar birtokosnak házi élete igen tág mező, sokat tehetni abban a hazáért, sokat róvhatni le fogyatkozásaiából, sok jót és hasznos újat terjeszthetni el maga körül...” Íme ily irányt vesz a haladás, a nemzet boldogulásának a gondolata a nemes lelkekben, Fáy a nemes embert, Széchenyi a legjobbak vezetésével az intézmények által egyesített nemzeti erőt, Eötvös pedig minden nemesen érző embert akar e szent cél szolgálatába állítani.

Ész és szív. Széchenyi tragikus lelke a magyarság sorsában tulajdonképpen az ész és szív küzdelmét látta. (Kelet népe.) Az ész nevében követelte a haladást, akárcsak Berzeviczy Gergely, s a haladás eszméjét a nemzetiség megmentésének eszméjével hozta kapcsolatba. Eötvös és társai lelkében a szív győzött s a szív hatalmát és erejét dicsőítették. A *részvét* és *szenvedés* jogán szólaltak fel s ennek a nevében sürgették a reformokat. Eötvös számára a művészet is a jobb után vágyó emberiség jajkiáltása volt, s mint művészete, politikai pályája is „a fájdalom hullámainról” indult el. Valóban nemesen érző szívének kicsordulása volt a Karthauzi s a szív jogát eleinte erősen hangoztatja Széchenyivel szemben. „Minden emberi cselekedetek között nincs egy, amelyben az észnek s a szívnek nem volna része egyszersmind.” (Munkái XI. 40.) „Teljes meggyőződése szerint soha a hideg ész maga nagyra, soha boldogságra nem fog vezetni nemzeteket. Mint az egyesnél, úgy népek életében szív kell, hogy valóban dicséretreméltót tehessenek.” (44)

Ha ebből a szempontból tekintjük a kor kérdéseit, feltűnik a rabok sorsának sokszori hánytorgatása. (A Bélteky Háztól kezdve A falu jegyzőjéig.) Érdekes annak a megfigyelése, hogy ebben a kérdésben az ész és a szív egyformán szóhoz jut, egyformán hirdeti a javítás szükségességét. A *részvét* tehát az igazságosság nevében igyekszik belopózni a magyar lélekbe, hogy azután társadalmi részvétté és rokonszenvvé fejlődhessék. „A tömlöcrab sápadt arca” kelti fel a kor *részvétét*, s e részben semleges, de részben más szempontokkal is (különösen a megyei étellel) összefüggő-kérdésre irányítják a haladás emberei az érdeklődést. Érdekes Eötvös indokolása, amellyel a rabok ügye iránti figyelmet megokolja. A „társaság biztonsága” és a „született emberi jogok” nevében követeli az ügy megoldását. Tiltakozik mintegy azon vád ellen, mintha ez a *szív dolga* volna, holott ez a *biztonság* és a *jog* kérdése. De voltaképpen ez is már a szív leplezett diadala, mert az érzés keres oly okokat, amelyeket az ész is helybenhagyni kénytelen.

Rendiség és világnézet. A nemesi alkotmány világa volt a kerete az e korbeli magyar életnek. Ezt a keretet ideálokkal töltötték be és kötelességekkel tették tartalmassá nemes gondolkozású emberek. Ezek közül az ideálok közül első sorban a *hazafiságot* kell említenünk. „A nemzetiségi büszkeség el nem korcsosult ivadékban aristokratiai büszkeséget is ugyan, de szeretetet is táplál a hon, a nemzet és a nemzetiség iránt. A költőben aristokratiai büszkeség talán nincs, de nemzeti büszkeség(mely szabadság és constitúciókból folyó önértékből jön), igen sok, s ez a hon és nemzet iránti szeretettel egybe igen természetesen olvad!” (Kölcsey Munkái IX. 385.) Ez fontos az irodalom szempontjából is, mert hiszen a nemességnek az irodalom iránti érdeklődése ily nemzeti, politikai természetű ebben az időben. A másik ily ideál volt az alkotmányos meggyőződés-

bői eredő *politikai-szilárdság*, amely számos viharban mutatta meg erkölcsi és politikai értékét. A municipalis alkotmány tartja fenn a magyar nemzetet. Ez a rendi meggyőződés sokszor nemcsak elméleti eszme, hanem gyakorlati, nemzeti szempontból becses *tetté* is válik. A harmadik ily ideál a *becsület*, a nemesi becsület eszméje, melyet Fáy is hangoztat. (Mesék II. 79.) Az az elhanyagoltság és elszigeteltség, amelyben a magyarság élt, az idegen szellemű udvartól elhagyatva, semmibe véve, sajátos életmódot és életfelfogást fejlesztett ki a magyar megyei nemességben. Az átlagos és általános erkölcsi eszmény volt ennek az életnek az eszményképe: a becsületes ember, aki önzetlenül és mocsoktalanul teljesíti a kötelességét. Nem a király, nem a főurak, hanem a *nemesi társadalom részesítette elismerésben* a „tiszta becsületű embert”, s ez az eszménykép mindig fennmaradt, bár különböző felfogás mellett. Gyönyörűen fejezi ki a becsületnek ezt a jelentőségét Eötvös: „Polgári erényeknek nincsen erősebb támasza, mint becsületérzetünk, s aki ezt a törvények pontos teljesítésével oly szoros kapcsolatba hozza, hogy tőle elválhatatlan; az alkotmányának támaszt, honfitársainak biztosságot adott, mit más földi hatalom ... nem szerezhet soha.” Ugyancsak ő mondja, hogy a legnagyobb szégyen, ami nemest érheti becsülete elvesztése: a „köztisztelet elvesztésével.” (Kelet népére írt feleletében.) A művelt nemes életének további ideálja volt az *emberiesség* gyönyörű eszméje, amelynek érdekében Fáy oly gyakran szólal fel, midőn a szolgák megbecsülését hirdeti, az üldözöttek, szegények védelmére kel, nemcsak szóval, hanem tettel is. Ebből az ideálból fejlődik ki később oly sok nemes alkotás. A vallásosság (Fáy: „Isten léte szívedben van.” Mesék I. 22), az erkölcsi idealizmus, az erkölcsösség elvének követelése az irodalomban is (Fáy: „írók, a morált ne pólyázzassátok.” I. 20), a nemes hazafi állandó ihlető erői.

Eötvös így látja az 1820 és 1840-iki korszak közötti különbséget általános tekintetben (1841-ben): „Ki nem emlékszik vissza azon szomorú állapotra, melyben nemzetünk 15 évvel ez előtt... fényes álmok közt, felejtve ön nyomorult helyzetét, lézengett. Akkor a sokkal nagyobb rész azt hitte: mindennek, mi szokássá csontosult Magyarországon, okvetlenül, változatlanul meg kell maradnia. A nép minden jobbulási remény nélkül tekintette állapotát, a kiváltságos osztály minden veszélytől menten remélte végnapját.” Nemzetiségünk és haladásunk ügye látszólagos ellentétben állott még ebben az időben. A hazafiság a múlt bámulóinak birtokában volt, s a haladás József császár gondolatához mérten a nemzet enyészetéhez volt kötve. Ezzel szemben a 40-es években a *haladás gondolata* diadalmaskodott, a nemzet az önismeret útjára lépett, s ebben az időben már a kiváltságos osztályok „Magyarország egykori dicsőségének talpkövet megvetni készek.” (Eötvös művei II. XI. 79.) Ha e különbségeket összegezzük, láthatjuk, hogy Fáy egy új életérzés megszólaltatója, midőn már a Mesékben az újítások mellett szólal fel, az előítéleteket eltakarja oszlatni, s emberiségre és igazságosságra hívja fel a nemességet. Ő még nem tűzi ki a javítás, a haladás útjait, de *nemes érzelmekre* hivatkozik, amelyek szerinte arra bírják a felsőbb osztályokat, hogy „embertársaiknak javáért azon hasznokról, miket jog és törvény nekik mások felett engedtek, önként lemondjanak.” S ennek következtében szólalnak fel később a felsőbb tábla tagjai, hogy megvédjék a nép igazságát, amely „az emberi nem elidegeníthetetlen jogainak életbe hozásánál nem egyéb.” (Eötvös U. ott, 68.)

Közügy. E kor gondolkodásában igen fontos szerepet játszik a *közügy* eszméje, ahogy azt a kor az akkori viszonyok között értelmezte. Úgyszólván ebből a szempontból ítélték meg mindent. A közügy pl. Fáy szerint mindaz az ügy volt, amely bizonyos áldozatot kívánt, mert a közjólét, boldogság, igazság megvalósítását akarja. Később így formulázza ezt az eszmét: „Közügy a pillanatnyi helyzetben tisztán felismert oly nemzeti vágy, amely összeegyeztethető a cselekvő ember felelősségérzetével.” (Összeállítások.)

Ilyen közügy lesz pl. Fáy gondolkozásában az irodalom is. Az írói munkásság akkori értelemben gyakran nem a költői tehetség, vagy a műízlés meg-

nyilatkozása volt, hanem egyik módja annak a kötelességteljesítésnek, amellyel a jó hazafi a közügynek tartozott. Hogy mennyire uralkodó volt ez a nézet, arra jellemző Kölcsey bírálatának a fogadtatása. Fáy így fogta fel követi működését is, és általában a korabeli nemes legszebb hivatását a közügy nemes és önzetlen szolgálatában látja. Szerinte a közügyért dolgozó ember jellemvonásai a sokoldalúság, a használni akarás, a becsületből, hazafiságból dolgozás, az emberszeretet, hazaszeretet, és a független erkölcsiség.

A közügy gondolata folytonosan emelkedőben van e kor gondolkozásában, s a szűk megyei látókörből mind magasabbra tör. Tetőpontját éri: a békés haladás, a közjólét, az egyforma, aránylagos teherviselés, a törvény előtti egyenlőség, a személy- és vagyonbiztonság eszméiben. (Fáy: Kelet népe nyugaton)

Öregség és ifjúság. A közügy szempontja vezeti e kort az öregség és ifjúság, az egymást felváltó nemzedékek megítélésének szempontjából. Fáy gyakran céloz az öreg tisztviselőkre, akik ránehezedenek a társadalomra, s öreg korukra hivatkoznak érdemeik helyett, midőn tiszteletet kívannak személyük iránt. Elmélkedik az ifjúság és az öregség viszonyáról, hivatásáról. Lenézi az ifjacsokak céltalan kiabálását, de dicsérője az ifjúság igazi érdekeinek: a *tűznek*, a *tetterőnek*. Az öregségnek és ifjúságnak ebben a párhuzamában igen jól fejeződik ki ennek az átmeneti korszaknak egyik élménye: az ellentét a régi és az új nemzedék között. Azt kívánják, hogy az öregek engedjenek helyet a fiataloknak, „a munkára vágyó és munkabíró ifjúságnak”. A kor új embereket kívánt, akik jobban meg tudják érteni a kor szellemét. Öregnél a tanács, de a kivített az öregek a munkás és izmosabb ifjúkornak adják át. A század szelleme különben sem kedvező némely öregekre. (Bélteky ház. 1. 215) Vénségükre inkább tanítani, mint tanulni akarnak, s egyoldalúság és megszokottság jellemzi őket. A két nemzedék közti különbség egyre nagyobb szabásúvá válik Fáy gondolkodásában. Leginkább a Bélteky házban látjuk ezt. Bélteky Mátyásban jellemzi az öregebb nemzedék céltalan életét. Az ifjúság alkotóvágyát emeli ki Bélteky Gyulában: az izmot, az erőt a tagokban, a lángot és a nyugtalanságot a szívben, amellet a kegyeletet és az önzetlenséget. Bélteky Gyula sokkal józanabb, élesebb látású, mint apja, ő már észreveszi a rétek soványságát, a kenderföldek hiányait s csatornázásáról, új fűmagok behozataláról elmélkedik. Bántja szemét az elhanyagolt kert: új életre szeretné kelteni a hasznosnak és szépnek „harmonikus szövetségében.” Azonban nemcsak a külső hiányokat látja, hanem a belsőket is. A hasznos iránti érzékben, a szép iránti lelkesedésben, a komolyságban, a józan érettségben, a „szilárd viseletben”, az erkölcsök szerénységében és szigorúságában szinte érthetetlenül, mert irányzatosan magasán áll apja fölött. A régi világ epikurizmusa nem arra való, hogy az életen és új viszonyain diadalmaskodhassék vele. Nem csoda, hogy a régi világban a tudomány elsatnyul, a költészet elparlagiasodik, az igazságkeresés pedig az ügyvédi furfang bozótjaiba menekül. De már érnek azok az eszmék, amelyek az új Magyarországot létre fogják hozni: a nevelés, a külföld vívmányainak helyes meghonosítása, a munka, az óvatos haladás, az okszerű gazdálkodás és a takarékoság.

Újítás és maradiság. A közügy szempontjából egyik legfontosabb kérdés az újítás és maradiság kérdése. Fáynál még sem politikai, sem társadalmi újításról nem lehet szó, amennyiben a politikai újítást úgy értjük, hogy az Ausztriához való viszony, a közteherviselés, a hivatalviselés tekintetében nagyobb változás álljon be. A társadalmi újítást sem érti Fáy úgy, hogy a társadalmi viszonyok nagyobbarányú változtatásáról szó lehetne. Nála az újítás: javítás. Ő mindig a meglévő állapotokból indul ki, s ebben az időben (1820-25.) világnézetének két sarkpontja: a nemesi kiváltságok és az ősi alkotmány. Jellemző ebből a szempontból az az emlékirat, amelyet 1825-ben készít a megye felszólítására. Ebben is a meglévő viszonyokból indul ki, sok hasznos tanácsot ad, s nemes gondolkozásról tesz tanúságot. Megszólal a *nép atyja* ebben az iratban, midőn a céhek eltörlését azért követeli, hogy a termények és iparcikkek között ne legyen olyan nagy aránytalanság, ami miatt „a földművelő nép alig élhet.”

Látjuk a *jó hazafit*, midőn az Akadémiától azért fél, mert talán a nemzet egységét veszélyeztetné. A *művelődés harcosa* a színház felállítását hirdeti, hogy ne legyen a magyar adófizetője a német színháznak. Az *okos nemzetgazda* a hitelviszonyok szabályozását, a hazai ipar pártolását s a takarékpénztárak (apróskassa) felállítását javasolja. Az *emberbarát* a rabok ügyében szeretne javulást: egészséges életmódot kíván számukra, a *táblabíró* a peres ügyekből szeretne minden visszaélést kiküszöbölni. És végre az *állatok* és a *fák barátja* az állatok védelmét és a nemes gyümölcsfák terjesztését kívánja. Íme ezekre az újításokra gondol főleg, midőn sajnálja a Mesékben, hogy az emberek önzésből ellenségei az újításoknak. (Mesék II. 87.) Igaz, hogy volt még más oka is az újítások iránti ellenszenvnek, ha azok a *kormánytól* iadultak ki. Ezek iránt az újítások iránt kettős volt az ellenszenv, holott másutt éppen a kormányok játszották a főszerepet az újítás tekintetében. Fáy újító terveit úgy lehetne összegezni, hogy céljuk a nemzet vezető osztályainak nemzetibb, emberesebb, igazságosabb és józanabb gondolkodásúvá tétele volt.

Érdekes és jellemző ebből a szempontból annak a megvilágítása, hogy árthatott-e a nyelvújítás azon a későbbi fokon, amelyen annyira támadták és hogy megvolt-e a nyelvújítás tényének az az értékelése, amelyet megérdemelt. Kétségtelen, hogy Kazinczy nyelvújítása később mind merészebb lett. Visszatükrözteti ezt a változást a debreceni írók állásfoglalása Kazinczyval szemben. .. „(Debrecen) Tekintetes Urat a Debreczeni Grammatica ... iránti ellenségeskedéssel vádolja, s azt állítja, hogy azon szép érzésű lélek, amely a Gessner fordítójában ... tündöklött, megváltozott, s Kazinczy többé magához nem hasonlít.” (Kölcsey IX 17.) Kazinczy fordításait később tudós fordításoknak fogták fel, amelyek nem a köznépek valók, tehát a nagyközönségtől való eltávolodással vádolták, ami a magyar irodalom szempontjából szerintük káros lett volna. Mégis minden túlzása és minden hibája ellenére is halhatatlan lett ez a nyelvújítási mozgalom nemcsak nyelvi vívmányaiért, hanem azért is, mert nagy *erkölcsi értéke* is volt. Ez az érték a *nemzet jövőjébe vetett hit*, amelyet a nemzet kultúrájába vetett hit táplált és fokozott úgyszólván napról-napra, évről-évre. Ez az oka annak, hogy oly lelkendezve üdvözlük az *első szonettet*, s oly figyelemmel és örömmel kísérik egy-egy ellenpárti író megtérését. Kölcsey ujjongva fedezi fel a magyar nyelv „nyugati” *képzékenységét*, amely nyelvünket a nagy nyugati nyelvek jövőjével kecsegteti. Még ő is, e nehezen bizakodó lélek erőt merít e mozgalomból: „Forrunk, tagadhatatlan forrunk, szertelen forrunk, s ez azt teszi, hogy bizonyosan nem fogunk ott maradni, ahol most állunk. .. Csak háritana el az Istenség némely külső akadályokat, melyek engem halálosan rettetgetnek, úgy a jövő század elején szép leszen majd az élet.” (Munkái. IX. 154.) Ezért mondja joggal valaki Kazinczyról, aki pedig őt személyesen nem is ismerte: „Mivelt lélek, igen hőszi lélek az, mely ötet eleveníti.” (U. ott. 101.)

Nemzeti öntudat. A nemzeti öntudat ébredése nagyrészt a II. József uralkodása elleni visszahatásnak köszönhető. Ez a visszahatás főleg az idegen nyelv és a nemesi alkotmányt sértő szellem ellen irányult. A nemzeti öntudat további fejlődése már más tényekben és más célkitűzésekben fejeződött ki. Ebből a szempontból különösen két tény nevezetes, amely a művelődés mélységében és a célok nagyobbszerűségében való haladást bizonyítja — még ha az eszközök, amelyeket felhasználtak, nem is a legcélszerűbbek. Az egyik Bars megye felirata a sajtószabadság korlátozása és az idegen folyóiratok betiltása ellen. Ebben a feliratban kifejtik, hogy a külföldtől való elzárás lehetetlenné teszi a haladást, mert ezáltal a külfölddel való érintkezés megszűnik, amely pedig a haladás egyik főhajtóereje. Nálunk a kereskedelem nem segítheti elő a külfölddel való összeköttetést s így ezt a hivatást nálunk a külföldi folyóiratok teljesítik. De nemcsak a haladás elve kívánja ezt a hátramaradott magyarság szempontjából, de ezt kívánja az igazság is, mert nap-nap mellett sértő hangú támadások jelennek meg a külföldi és osztrák írók tollából a magyar elmaradottság, a magyar törvények és az ősi intézmények ellen, s így a magyarok el vannak zárva a véde-

kezés minden lehetősége elől. Ez a felirat mutatja a korszak kétlelkűségét: a haladás iránti fogékonyságot és az ősi törvényekhez való ragaszkodást, de mutatja a sértett nemzeti öntudatot is, amely a kultúra fegyverével akar a külföld igaztalan támadásai ellen fellépni és tiltakozni. Ide tartozik Vörösmarty cikke is egy külföldi író támadása ellen, amelyet a cenzor nem engedett megjelenni. E cikk azért érdekes, mert azt mutatja, hogy a nagy magyar író nemzeti önérzete elégnak tartotta azt, ha magyarul válaszol a német támadásra, amelyről a külföldi író bizonyára nem vett tudomást. Érdekes a cenzor válasza is, amelyben azt mondja, hogy „cseh, orosz, lengyel, tót nyelvharcra az ő nyelvükön kell felelni”. A cenzor sokkal praktikusabb volt, mint az írók, de az általa ajánlott módszer ellen tiltakozott a nemzeti önérzet. Ugyancz a tiltakozás jut kifejezésre abban a harcban is, amelyet íróink magyar írók német nyelvű munkái s azoknak fordításai ellen folytattak. (Pyrker.) Ezekben a kor lelki világára jellemző mozzanatokat találunk. E tények az ébredő nemzeti szellem megnyilvánulásai s az 1820-as évek hangulatába vezetnek bennünket.

Nem látszik érdektelennek, ha ezt a nemzeti öntudatot bizonyos tekintetben a régebbi világpolgáriás felfogással hasonlítjuk össze.

A XVIII. század világpolgáriás felfogása igen érdekesen jut kifejezésre Berzeviczy Gergelynek a „Közgazdaságról” szóló művében. A szerző szerint a nemzetek eredete és származása bizonytalan, hiszen tiszta eredetű és tősgyökeres nemzet nincs is már. A nyelv se lehet a „nemzet és nemzetiség ismérve.” *Bár volna egyetemes, közös nyelvünk, hogy szorosabban fűzné össze az emberiséget!* Jellemző, hogy egy oly európai látókörű és Európát beutazó ember számára, mint amilyen Berzeviczy volt — Magyarország és Magyarországon való működés akkor nagyon szűkkörűnek látszott. Ebből a szempontból bizonyos összeütközést találunk az *ambíció* és a *hazafiság* között, amire különben, mint a tisztviselők egyik jellemvonására, a kortársak figyelmessé lettek.

Nevelési eszmék. (A világ csalkertjében a fonál: élni tudni! Fáy I. 32.) Ha a XIX. század elejének gondolkozását összehasonlítjuk a 20-as, 30 as évek lelkiségével, lehetetlen, hogy ne lássuk a nevelés eszméjének hatását a magyar reménytelenség, a magyar pesszimizmus fokozatos megszüntetésében. Valóban gyönyörű fejlődést mutat a nevelés gondolata, midőn látjuk, mint követel mindig nagyobb helyet magának a humaniorák mellett az életszerűség gondolata. Majd azt tapasztaljuk, hogy a nevelésnek eddig majdnem teljesen elhanyagolt ágaira is ráirányul a figyelem, mint pl. a nőnevelésre. Ebből azt következtethetjük, hogy mindig nagyobb és nagyobb értéket tulajdonítanak, mindig nagyobb szerepet szánnak a fejlődés, a tökéletesedés gondolatának s vele együtt az egyéni élet erejének és tevékenységének. Midőn Széchenyi fellép és a nevelésnek a *nemzeti karakter* fejlődésében és *tökéletesítésében* szán fontos szerepet, a nevelés elérte a célkitűzésnek azt a fokát, amelynél magasabbra máig sem lehetett emelkedni.

A jobbak lelkében általánossá válik lassan a meggyőződés, hogy egy új korszaknak kell elkövetkeznie. Hogy a nevelésnek oly nagy szerep jutott Fáy gondolkozásában, az azt bizonyítja, hogy öntudatlanul átérezte a kor legbensőbb szükségességét, t. i. azt, hogy ehhez az új korszakhoz új emberekre, új nemzedékre van szükség, amely máskép és többet gondolkozik és cselekszik, mint az előbbi. Ha nevelési eszméinek legáltalánosabb irányait vesszük tekintetbe korszakunk szempontjából, akkor azt látjuk, hogy a Próbátételben megállapítja a nevelés elhanyagolása következtében nemzedéke satnyulását; a Mesékben a gyakorlatias irányú nevelést sürgeti; élni, tenni tanítson a nevelő; végül a Bélteky Házban nyíltan megmondja és bemutatja, hogy a régi, rossz világnak, az elmaradt, pusztuló Magyarországnak egyik főokozója a *rossz nevelés* volt. Ki is jelöli e művében a nevelésnek eddig többé kevésbé öntudatlanul érzett célját: egy új eszményű nemzedék nevelését, s megteremti ennek az ideálját Bélteky Gyula alakjában.

E gondolatok jelentősége az, hogy egy gondolkozó fő, egy józan magyar a magyar viszonyok alapján, magyar vágyakból és reményekből keletkezett ne-

velési tervekkel ajándékozta meg nemzetét. (1. a Bélteky Ház körül csoportosuló nevelési munkákat.) Figyelme először az egyénre irányul, később — Széchenyi gondolataival találkozva — fokozatosan a nemzeti szempontig emelkedik. Így eszméi többek egy magányos ember óhajtásainál, az előretörő, haladó nemzet lelkéből fakadnak. — A kormány pénzügyi szempontból egyáltalában nem támogatta az iskolaügyet, s így mindenképpen arra kellett törekedni, hogy a társadalom figyelmét és érdeklődését az írók az iskolaügyre irányítsák, hogy a mindenhez szükséges anyagi alapot megteremtsék. Fáy társadalmi ügyé, *közügyé* akarja tenni az iskolát, azt akarja, hogy a társadalom támogatása segítse elő a nevelési eszmék megvalósulását. A Különös Testamentum c. elbeszélésében egy „hóbortos” végrendelet van, amely szerint a nőnevelés és a férfinem nevelésének céljaira 100.000 frt-ot hagy a végrendelező. Lehetetlen itt vissza nem gondolni a Csokonai Dorottyájában előforduló végrendeletre, amelyben szintén egy „hóbortos bolond” végrendelezik, de egy költőre hagyja örökségét. — Hogy a művészet és a nevelés eszméjét *megfosszák* attól a *nevetséges színétől*, amellyel egy elmaradt és műveletlen társadalmi többség ezeket az eszméket látta, s ezeket emberileg magasztos és szükséges ideálokká emeljék még az ő szemükben is: ez a törekvés rejlett ezekben a végrendeletekben.

Fáy mindenütt *kezdetet* lát, amelyet a nevelésnek kell lehető tökélyre vinni. Ki akarja terjeszteni a nevelést a színészetre, a művészetre, azonkívül minden társadalmi rétegre, később már a *népre* is. A népnevelést főleg *erkölcsi, családi* szempontból fogja fel: meg kell erősíteni újra a gyermeki tiszteletet, s vele együtt a *kegyelet érzését*. Arra kell törekedni, hogy a nép neveléséhez elég a szülői gyöngédség, a cselédhűség, a barátság, a rokoni érzés, a becsületérzés és a vallásosság ápolására irányuljon. Később a népnevelés más feladatait is látja s a lelki művelődés vágyának a felkeltését tartja szükségesnek.

Fáy ostorozza kora nevelési rendszerének fogyatkozását: az életszerűség hiányát. Ekkor a protestáns iskolákban is harcot vív egymással a „humán” és a reális irány. A másik hiány, amelyre Fáy céloz (Mesék I. 52., 102.) az *enciklopédikus tanítás*, vagyis az a törekvés, hogy a tanítás sokoldalú legyen. Ez a XVIII. század ötösdéje s a kor egyik betegsége: a mindent tudni akarás, amit Berzeviczy is kidomborít. (Munkái 83.) Nagyon sok tudnivalót karoltak fel, ami azután gyakran felületessé teítte a tanítást is, a tudást is. Igen soknak gyökerére hatolni se idejük, sem erejük nem maradt. Így keletkezett a kor egyik tipikus fogyatkozása, az áltudósság, (Mesék I. 141. és 44.) amely a szavak bőségével akarta a mélyebb értelem hiányait leplezni. Berzeviczy evvel szemben egy szaknak az alapos tanítását kívánja, amelyet azután a többinek enciklopédikus tanítása egészít ki. dd. m. 83) Az élettől elmaradt és felületes tanítás mellett feltűnt a *nemzeti irányú felsőbb nevelés* hiánya, amelyet Horváth I. Naplójában oly hevesen ostoroz.

Nem hiába támadták e kor nemeslelkű írói (Fáy, Horváth,) a nevelés és tanítás *három fő fogyatkozását*: az *életszerűség*, az *alaposság* és a *magyarság* hiányát, hiszen éppen erre a három eszményre volt leginkább szüksége e század magyar lelkének. Szükség volt *Józan, praktikus tudásra*, amely tevékenységi vággyal kapcsolatos, továbbá az alapossággal párosult *felvtágosnUságra*, amely a cselekvés útjában álló előítéleteket eloszlatja s a *magyarságra*, amely a nemzetet az akadályok legyőzésére és egy nagy eszmény érdekében való önfeláldozásra serkentette volna.

Széchenyi, aki életében megvalósította ezeket az eszményeket, ifjúságát a régi nevelés tortúrái mellett töltötte. Bezárták egy szűk, sötét, nedves szobácskába, s ott volt kénytelen „rágni, megemészteni és ruminálni” az „orbispictust, es a simplicium legest”, míg ő úszni, korcsolyázni szeretett volna. Irigykedve hallotta be a sötét szobába az élet zaját: a pirospozsgás parasztgyerkőcök kiabálását, akik az udvari kertben dolgozva a szabad égboltozat alatt a tiszta leget szívták és a *világ minden fényét és színét* bámulhatták kint a természetben és

gyönyörködhetek benne. Mennyi tevékenységi vágy, mennyi cselekvési hajlam volt már akkor benne! Már gyermeki vívódások között kivágyott a sötét szobából, ki a természetbe. Vadász szeretett volna lennie hogy reggeltől estig barangoljon a leshelyeken, amelyekre még vágyódva se igen mert gondolni. Mindamellet mégis azzá fejlődött ki, amivé akart, s azzá fejlesztette a magyarságot, amivé fejlődni annak legbensőbb óhajta volt. Akaratával, „azzal az ábránddal, hogy igen erős”, pótolta a mulasztottakat és így sikerült neki terveit keresztülvinni. Mint Fáy, Széchenyi is a nevelést főleg általános szempontból tekinti, szellemi, erkölcsi és gazdasági haladás útján a nemzeti egységet akarja, vele megteremteni.

„*Epikurusi morál.*” A jólétnek, a biztonságnak, megelégedésnek és a tehetetlenségnek az az állapota, amelyben a magyar nemesség a XIX. század első évtizedeiben élt, sajátos lelkiállapotot és világnézetet hozott létre. Fáy is többször tesz rá célzást Meséiben (I. 41., I. 85., I. 208., II 47.), s bővebben a Bélteky Házban fejt ki erre vonatkozó bírálatát. E világnézet alapja az emberi gyengeségről való meggyőződés. „A nagyvilágban magunk szabunk árt magunknak, s ez attól függ, miként valánk szerencsések árverésre eresztieni személyünket, tulajdoninkat és körülményünket.” Örök maszkjban járunk s kölcsönös csalódás a rendje a világ folyásának. Többet kell mutatnunk, mint amivel bírunk. Rózsaszínben kell látni az életet, bármily rossz is, szebb, jobb világból kell hozni a színeket kölcsönözni, s így örökösen virágok között járhatunk. (U. ott. 398.) Ki-ki középpontja a világnak, s ő körülötte forog az, minden dicsőségével, örömeivel együtt. Éltünk folyama egyformán suhan el tőlünk, akár virág virított annak partján, akár tövis. (219.) Ragadjunk meg minden örömet, ami nekünk való, s kerüljünk el mindent, ami életünket elronthatja. A valódi öröm a testi jólét s a lelki megelégedettség. A világgal és önmagunkkal békében kell lennünk: ebből fakad a mértékletesség, a barátság, a társasági erények s a részvét. A főfigyelem így a névnapok és a családi ünnepélyek felé irányul, s gyermekesen lehet örülni már az előkészületeknek is. Az „epikurusi” magyar a gondokat kerüli, gazdaságával nem törődik, s a háza ritkán van vendég nélkül. Nemcsak „átall számot venni tisztjeitől, hanem magát a pénzbevételt és kiadást is pontosan vinni resteli.” (221.) Gondosan ápolja szívében a reményt, hisz ez enyhíti meg halálfélelmét, az élet egyedüli baját és igyekszik az élet minden kínálkozó örömét átélni. (275.)

A munka. Evvel az elvvel aztán henyesség, tehetetlenség lett sokszor úrrá a magyarságon. A mérték nagyon alacsony volt, nagyon könnyű volt tehát az önmagukkal való elégedettség. Általános volt az a vélemény, hogy anyagi bőség nem kívántatik a boldogsághoz. Magyarország hatalmas erőben és fegyverekben. Boldog szegénységben a paraszt, mert jobb életmódot nem ismer, boldogítóbb a tudatlan szegénység, mint a boldogtalan tudás. (Berzeviczy 106. Fáy I. 120.) Nyilvánvaló, hogy ez a munka és az élet problémájának teljesen egyéni felfogása. Nincs semmi tekintettel a közre, a megelégedettséget mint szubjektív érzést fogja fel. Egy új fogalmat kellett megismernie az új nemzedéknek: a közboldogság fogalmát, a közjólétet, amelynek alapja a közhatalom. Ehhez azonban kettő kellett; az egyik az alkotmányra vonatkozó változtatások, amelyek a nemzet erőforrásait felszabadítsák, a másik pedig a munkára való ösztönzés. Az arisztokrácia fényűző élete, a nemesség gondtalansága ekkor a munkát nem becsüli. A paraszt sem nyer ösztönzést sorsától, többnyire lemondással viseli az élet keresztjét. De nemcsak a munkaösztön hiányzott, hanem a munkás-kéz is. A gyér népesség megfogyott a háborúk és az elemi csapások következtében, úgyhogy a gazdasági élet már csak ezért is pangott. A mezei munka fejlődésének további akadálya az volt, hogy a kiszolgált katonákat nem engedték haza, kényszerítették őket a hadseregben való maradásra. — Fáy több helyen szól a munkáról a Meséiben. Általában kigúnyolja a munkátlanokat. Nagyon szép mondása a munkáról a Bélteky Házban: „Úgy hiszem az emberi test és lélek aljasul, mihelyt hever, s miként a parlag föld, csak gyomot terem.” Azonban mindjárt hozzát teszi,

hogy mindenki magához illő munkát válasszon magának. Földtárás nem nemes ember dolga. Ellenben a tömlöcsös rabokat dolgoztatni kell, hogy heverés által mélyebbre ne sülyedjenek. — A régi és az új munka közötti különbséget mutatja be Berzeviczy, midőn elmondja, hogy egy tiszamenti pusztát hogy lehetne célszerűbben felhasználni, mint ahogy ezt most teszik. A földesúr jövedelme legalább annyi lenne, mint volt, de azonkívül mennyi tőkével, erővel és vagyonnal gyarapodnék az ország! Addig kevés itt a gazdag, a nép legnagyobb része ellenben nyomorult és elnyomott. (Id. m. 13.)

Vendégszeretet. Kegyeleten értjük ebben az időben az ősökre való visszaemlékezést, „mely tisztán tartja meg a szívet az élet zajlásaiban s amely által az elmúlt örömök lelkünk eleibe omlanak”. (Fáy) Ilyen „kegyeleti eszme” a vendégszeretet eszméje is Fáynál. Ha vendégszeretetről van szó, gondolnunk kell a nemesség kiváltságos helyzetére, amely körülményeinek teljesen megfelelő volt. Így az élet gondtalan élvezetének élhetett, annál inkább, mert az élet más irányban ösztönzőleg nem hatott. Ha ehhez hozzávesszük azt a felfogást, amely a „gyűlöletes arany” megvetéséről, a kincs és a bűn összetartozásáról elég gyakran előfordul Fáynál, továbbá a nemességnek a századok céltalanságában elernyed munkakedvét és szűk látókörét: a vendégszeretet lelki alapjait tisztán magunk előtt láthatjuk. Fáy azonban nem a pusztai vendégszeretetre gondol, amidőn ezt dicséri, hanem a „megnemesedett” vendégszeretetre s az avval összekötött gondúzó multságokra, melyek alkalmával jó barátai számára jókedvű verseket dalolt s tréfásan kinevelte fogyatkozásait, amin aztán „hónapokig elnevehettek.” (Pándi csuda, Nyulak instanciája.) Regényeiben vissza-viszaternek ezek a vendéglátások: a sűrű vadászatok fegyvercsörgése, a kopók csaholása, a róka és farkasirtások leírása, a rossz vetésekre, az elrágott oltványokra, a bozontos kertekre és a rossz bokrokra való célzások mellett. Valóban az élet kis örömeinek az élvezete tölti el ezt a társadalmat, s ez az életmód nem ment a túlzásoktól sem. Jó kritikát mond erről Fáy A Medve és Evet c. meséjében, midőn azt mondja: „Boldogtalan vagy! ki abban vadászod az igaz boldogságot, hogy többnek láttassál mások előtte mint ami vagy.” (I. 26.)

A szerencse új emeltjei. Érdekes az a mese, amelyet Fáy a szerencse „új emeltjei” ellen (II. 28) ír. Megtámadja gőgjüket, amely csak pöffeszkedés, s nem is hasonlítható ahhoz a „nemes kevéséghez”, amely a lélekkel együtt születik. E mesében a született nemes öntudata szólal meg a gőgös parvenüvel szemben, s így jellemző vonás ez is a kor gondolkozására. Ahhoz, hogy „a szerencse jött-mentjeit” gúnyos szemmel nézték, nagyban hozzájárult az, hogy nagy részük idegen volt. Idegenek voltak tehát a nemzeti testtől és Fáy szerint mégis tekintélyt és tiszteletet akartak, amelyet pedig a magyarság e korban csak a történeti joggal felruházott társadalmi osztályok számára tartott fenn. Így kétszeresen esik latba ez a gúny a jött-mentek ellen. Jókai egyik e korban játszódó regényében találóan szerepeltet egy ilyen jött-ment „újdonsült nemest”, „Krény urat”, aki beül a brenóczi kastélyba, de siralmas újításba kezd, mihelyt helyét elfoglalja. A várárokból burgundi répa föld, a casamatákból göbolyhizhalda lesz, a pompás korridorokon címerek helyett juhbőrök vannak kitergetve. A tömlöcből trágya-verem, a toronyból gabonaszeleltető, a lovagteremből birkanyíró lett, a vasemberek szobrain hagymakoszorúk függnék s a márványmedencékben kormos szolgálók mosogatnak. A nemesség, mintha ösztönszerű ellenségeit érezte volna e jövevényekben, felismerte nevetséges vonásaikat és elzárkózott előlük. Ennek az elzárkózásnak ad kifejezést Fáy is.

Tisztviselők. Fáy rámutat a tisztviselők hibáira, de azt is megmondja, hogy ! milyen legyen az ideális tisztviselő. Ő a rang utáni vágyat általában örökösnek tartja az emberi lélekben. (Bélteky ház I. 257.) A szegénység és a homály átokként nehezdednek az életre, ezért vágyik az ember rangra. Ebben a tekintetben a magyar nemes különösen kedvező helyzetben van. Ősei tanultsága és tapasztalata van mögötte s az ősök példájára és dicsőségére gondolhat. Fáy a nemességet szükségesnek és természetesnek tartja. Az arab gondosan jegyzi lovának

apai és anyai őseit s azt véli, hogy nemes ménnek jeles magzata támad. Egyedül az emberben lenne máskép? Szerinte ivadékokon át mintegy nemesbbé szűrődik a vér, s míg egyfelől a „nagy születés” nemes fék a szíven, másfelől az ősök példái szép rugók és hathatós buzdítások. (B. ház I. 302.) Ha tehát a nemes hivatalt nyer, ebben ősei szép példáját kell követnie. A „nyomott emberiséget” baráti nyájassággal kell jogaiba visszasegíteni. A nemes tisztviselő legyen igazi közbenjáró úr és jobbágy között, szolgáltsaon igazságot, békítse a gyűlölködést, s mindenütt inkább béketúrissal igyekezzék a csomót megoldani, semhogy erőszakkal ketté metssze azi. Különösen mint szolgabíró mutatta meg, hogy gyakorlatilag hogyan képzei a tisztviselő hivatását. Midőn apja kívánságára hivatalt vállalt, akkor, mint szolgabírónak alkalma volt rá, hogy tapasztalatokat tegyen az akkori megyei tisztviselőség körében, különösen az igazságszolgáltatás terén. Itt domborodik ki különösen élesen nemes, emberszerető alakja. Itt látta, hogy a nemes gyakran, ha felperes volt, szigorú igazságszolgáltatást követelt a paraszt ellen, míg más esetben, mint alperes, kiváltságaira hivatkozott. Fáy azonban ilyenkor nem húzta-halasztotta a döntést, hanem meghozta az igazságos Ítéletet, amennyire ez hatáskörébe tartozott. Azonban nem így tett főnöke, aki többnyire a hatalmasabbnak engedett. — Evvel kapcsolatosak azok a megjegyzései is, amelyek az ügyészekre vonatkoznak, hiszen ezek is megyei tapasztalatainak a következményei. Egyik meséje nyíltan az „ügyészék” ellen fordul, akik annyira harcolnak az igazságért, mert — magocska van közte. (I. 175.) így bíraskodik a farkas is a nyúl és az agár között, megnyúzva mindkettőt. Oly ügyészekről tudott, akik elvették a raboktól pénzüket, a rabok kínoztatásával pénzt zsaroltak ki, s ha kellett, oly nyomokra vezették az igazságot, hogy soha sem lehetett ráakadni. Állítólag nemességet is árultak pénzért egynémely ügyész jóvoltából. Fáy látta mindezt, s ahol lehetett, megakadályozta, de mivel még táblabírói hatáskörében sem tudta ezt mindenütt megtenni, azért úgy állt bosszút, hogy meséiben kipelengérezte ezeket a lelkiismeretlen tisztviselőket. Ugyanevvel függ össze az örökségről szóló meséje, amely szerint potomra megy sok gondos keresőnek a vagyona. (I. 181.) Akárhányszor megtörtént, hogy az örökségek a kezelő jóvoltából elkallódtak, s az örökösök így gyakran átkozták a rendelkezőket.

Élmények. Fáy dicséri a jámbor szántó-vető sorsát, az ismeretlen szegénységet (I. 120.), a falu és a mező boldog lakosait. (I. 179.) Ebben a XVIII. sz. idilli hangulatának visszatükrözője. Különösen a természet hatalmának dicsőítésében látjuk *Rousseau* hatását. Őt is jellemzi *Rousseau*-nak a fényűzés és a száraz tudomány iránti ellenszenvé, ő is álmodik az aranykor boldogságáról. Azonkívül nevelési eszméiben érezhető *Rousseau* hatása. Meséiben még itt-ott felcsillan a *szenzimentalizmus*. Különösen a természet, a barátság, a boldogság, az elmúlás ad alkalmat ily kitörésekre. Azonban jellemző, hogy azt az érzelmet dicsőíti legjobban, amely tele van *iffúsággal*, tettvággyal, életszeretettel: a reménységet. Dicsőíti a vallásos reményt „egy boldogabb haza, egy szebb lét iránt.” (I. 159.) Gyáva kétségek, félelem a jövőtől, a halál rettegeése nem bolygathatják meg kedvét, nem vehetik el örömeit. Fáy számos eszméjében megtalálható az a *vágy az erkölcsi finomodás* iránt, amely a XVIII. sz. oly sok erkölcsi törekvését eredményezi. így különösen a Bélteky Házban látjuk ezt, midőn Bélteky Mátyás erkölceit festi. Meséiben is megrója a féktelenkedőket, akik tönkre teszik a nemzet hírnevét. (II. 27.) A felvilágosodás hatása alatt áll, midőn sok tekintetben felülemelkedik kora előítéletein.

De már megtaláljuk a Mesékben a felvilágosodásban való csalódást is. Fáy nem igen dicséri „a mindenható ész” hatalmát, amelyben az előbbi század álmodozói annyira bíztak, s azt mondja, hogyha valaki javítani akar, az maga is legyen jobb a többinél. A *Mesék* idején az életet még inkább *egyéni szempontból* fogja fel. Gondolkodása józan, de eleinte ez a józanság szinte bántó. Az ideális lendület hiányát érezzük ilyenkor, amely a következő korszak ideális lelkesedéséhez mérve annál élesebben tűnik fel. Emlékezetünkbe kell idéznünk

ilyenkor a Hébe és Auróra közötti különbséget, amely mutatja a régi és új nemzedék felfogásának eltérését. Kisfaludy Károly megakadályozza, hogy az Auróra írói egyes emberekhez írjanak dicsőítő ódákat. Ezentúl a költők képzeletét a *közösség sorsa* foglalkoztatja inkább. Fáy Meséi az egyéni és általános szempont átmenetét mutatják, midőn gyakran szól a közösség bajairól, de ezeket gyakran szinte orvosolhatatlan egyéni hibákra vezeti vissza. (I. 149, 208.) A nyelv, az *irodalom ügye* iránt való *lelkessedés* nemes élménye, Kazinczy hatása tisztán látszik a meséken, ez egyik legrokonszenvesebb vonásuk. Az *önismerel* felé vezető élmények sorozatát is megtaláljuk, midőn az író a magyar bűnököt is boncolja. Senki sincs a magyar írók közül ebben az időben — talán Kisfaludy Károlyon kívül — akinek az *akkori magyar élet* oly kizárólagos élménye lett volna, mint Fáynak. Őt a jelen varázsa fogja meg, s ebből a jellelennel való foglalkozásból fakad azután a magyarságnak az a bölcs_w és szeretetteljes ismerete, amely feltétlenül szükséges volt a haladáshoz. Ő még nem kíván a nemzettől *egy nagy elhatározást*, ezt a jellemző élményt később fogjuk majd Vörösmartynál megtalálni. Őt még nem bántják a jövő merész álmái, nincs meg benne a *nagy napok tudata*. De megvan benne a készség, a szándék, hogy használjon és küzdjön mindenért, ami elérhető.

Az ember eszményképe. A „használni akaró” ember e kor eszményképe. Kevés ember van, aki annyit igyekezett volna hazájának használni, mint Fáy. A Mesékben láthatjuk, hogy mennyire kiterjed az író figyelme a magyar életre. Átérzi a szegények és a szerencsétlenek sorsát, tevékenységre buzdít, a becsület és az igazság nevében szólal fel és buzgólkodik az igazi, tevékeny hazaszeretet érdekében! Nem szentimentális termékekkel lépett a közönség elé. Életeszménye befolyásolta irodalmi működését is és ez különösebben kétféle módon jut kifejezésre. Humora által gyönyörködtetni, nevetetni akarta olvasóit, s az életben, az „édes életben” való gyönyörködésüket akarta növelni. Műveinek nemes tanítószándéka által nagyképűség nélkül, a magyarság józan értelmiségére való hivatkozással akart nemzetének használni, boldogulásának útjára rámutatni. A Mesékben és a Bélyky Házban mutatkozik ez az irányzat legtökéletesebben. De jellemzők a többi kisebb munkái is, köztük a tulajdonképpen nem is irodalmi értékű művek Jellemző példa a „Hasznos házi jegyzetek” című munkája, mely ma talán nevetségesnek tűnhetik fel, de akkor nagy sikert arató könyv volt, 3 kiadásban is ki kellett nyomtatni. Ebben jelenik meg „a nemzet napszámosa”, ebben tanítja közönségét a mindennapi élet hasznos tudnivalóira. Szükség volt erre a könyvre, meg kellett írni s ki írta volna meg, ha nem Fáy, aki az akkori kor emberének valósággal példaképe volt. Mintha ebből a példaképből hiányoznának a nagyság vonásai. Lehetetlen azonban megtagadni a nagyságot akkor, hogyha arra a kitartásra, türelemre és sokoldalúságra gondolunk, amely Fáy működését jellemezte. Ő maga a Bélyky Házban a következőképpen jellemzi emberideálját: szerinte ennek az embereszménynek szilárdság, önbizalom, büszkeség, mély érzelem, szabadságszeretet, kitartás a jellemvonásai. Ezeket a tulajdonságokat plántálja Bélyky Gyula — eszményképe — lelkébe (Bélyky Ház I. 73.).

Szépségideál. A forma, a kifejezés kérdése igen fontos volt Kazinczy „esztétikájában”. Kölcsey a distichonban „bájos negligenciát” érez, „leomló hajú, oldott övű Charishoz” hasonlítja azt. Gondos vizsgálat tárgyává teszik ekkor az egyes kifejezési formákat s hosszasan elgondolkoznak egy-egy formai sajátosság, egy-egy formai változtatás következményein. így haladnak úgyszólván lépésről lépésre és mintegy fokról-fokra gazdagítják a nyelvet a forma, a kifejezés szempontjából. A formai érték túlbecsülése volt az oka a fordítások túlértékelésének, amit Kazinczynál találunk. Kisfaludy Károly azonban széttöri a forma bilincseit és pedig éppen azon a területen, amely Kazinczynak idegen volt: a dráma, a színpad területén. Életet, ifjúságot, lendületet adott az irodalomnak, midőn feltüntette a régi és új nemzedék közötti különbséget, dicsőítette a műveltséget és a hazafiasságot és kigúnyolta kora félszepségeit. Teljesen párhuzamos az ő

törekvéseivel a Fáyé, aki a novella, az oktató mese és a regény terén teszi meg ugyanazt, amit Kisfaludy Károly a dráma terén ér el. De míg Kisfaludy főleg a romantika hatása alatt kezd nemzeti tárgyak kidolgozásához, addig Fáy régi magyar hagyományt követ, midőn az irodalmat arra használja fel, hogy korát az önismeret felé terelje.

Ha elemezzük a Kazinczy-féle szépségideált, úgy találjuk, hogy a forma hangsúlyozásának következménye volt az idegen minták hű követése is. Az irodalom így elvesztette a mély magyar réteggel, „a durva nép beszédével” való kapcsolatot és tárgyi értéke alárendelt jelentőségű lett. A nemzeti művelődés emelése volt törekvésük célja, de ezt a művelődést az ő szempontjukból fogták fel. A szépségnek abban az elemében, melyet követtek és követeltek, a *szózatosság* jellemző rájuk. Kényes ízlésük sokszor mesterkéltté tette őket. A harmónia az élet problémái elől menekvés, a zeneiség a nyelv egyoldalú felfogása volt. A bájnak az az imádata, amely Kazinczy műveiben kifejezésre jut, legjobban fejezi ki az élettől elvonatkoztatod költői lélek jellemvonásait. Ez a szépségideál idegen gyökerekre vall, s az ébredő magyar lélek szükségszerű formakeresése volt. Ez a törekvés természetesen túlzásokba is ment s ezt a túlzóan formakereső lelket gúnyolja ki Fáy a Bélteky ház egy helyén, (I. 92) midőn Leguli nagy hasonlatosságokra biztatja magát. Szerinte fő az, hogy sok hangzatos szó legyen a költeményben: Vesuv, Aetna, ború, vihar, tenger, másutt virág, harmat, szellő, hajnal s ez elég, hogy a költőnek dicsőséget szerezzen. Érdekes, hogy némely írók mily nyugtalanul keresnek új meg új eszményeket, miután ez a formai ideál ki nem elégíthette őket. Jellemző példa erre Szemere Pál, aki sok iskolának a tagja volt s mindig az újakhoz csatlakozott. Fáy egyik jelentősége, hogy mintegy reakcióképen a költészet *tárgyi kelléked*: a nemzeti zamat és a korszerűség követelményeit felállítva, az irodalmi művek értékelésének új felfogását készítette elő. Ezeknek a követelményeknek gyakorlati megvalósításai még többé-kevésbé szerény mértékben a Mesék és a Bélteky ház, amelyek belsőleg, már nagyon távol állnak Kazinczy szépségideáljától.

A magyarság kritikája. Fáy hazaszeretete már kritikus józansággal jáit. Csalódásai, józan ítélőképessége es az a sajtóságos *haladási ösztön*, amely a viszonylag jobb, helyesebb, igazságosabb iránt ép oly érzékenyvé tette, mint Kazinczyt ízlése az új szépségek iránt, — mintegy felébresztette és a tennivalók belátására bírta. Csodálatos ösztönére mutat, hogy a nevelés kérdését oly lelkesen hangsúlyozza. Ez csalhatatlan, mély reformeri vonás benne s már ez is elég volna ahhoz, hogy nevét fenntartsa. Az a belátás, hogy a magyarság gyöngeségei általában az emberi természetben gyökereznek, továbbá a kora korlátaival való türelmes megbékülés és a nevelésbe vetett hite megmentették őt Kölcsey pesszimizmusától, s már bizakodóvá tették Széchenyi előtt is. Úgy látszik, mintha életideálját nagyrészt az akkori szűk életkörülményekből merítette volna s célja ekkor inkább az volt, hogy — mivel mindenkinek meg van a maga köre a magyarságot arra bírja, hogy hivatását a maga körén belül teljesítse, s elsősorban a jó magyar nemes és nem a jó magyar ember ideálja lebegett lelki szemei előtt (Bélteky Ház II. 23.). Azonban megfigyelései és buzdításai az élet igen sok viszonyára kiterjedtek, s így mindenütt elhintették egy jobb korszak csiráit. Érdekes, hogy a magyar lélekből általában hiányzó alaposítást milyen kitűnően jellemzi Fáy a magyar gazdálkodás akkori képével, midőn azt mondja, hogy „a magyarnak lulajdona minden ágában a gazdaságnak terjeszkedni inkább, mint tökéletesíteni, sok sovány szántóföldről aratni inkább keveset, mint kevés jóról többet.” Hiányzik szerinte a magyar lélekből az a praktikus érzék, amellyel pedig csak „a természet intését kellene követnie”, de ő inkább félmunkával „rontja el a természet kegyességét”. (Bélteky ház I. 134.). Nem mélyreható, hanem felületen szétterülő terjeszkedési vágyat talál a magyarban. Észreveszi az egység hiányát, ezt a súlyos magyar bűnt is, midőn Bélteky Gyula lelkét jellemzi, kinek feltűnnek ugyan a múlt dicsőségének az emlékei is, de a tisztos hegyormok arról is beszélnek neki, hogy „a magyarnak sok zaját, sok fájdalmát látták, örömét ritkán, egyetértését

sohasem” (B. ház I. 303.). Bánat és remény olvad már össze ebben a lélekben, ez a sajátos magyar érzés, amely a Szózatban később oly fenséges ellentétte óriásodik s az élet és halál nagyszerű képeit varázsolja elő.

A nép. Fáy a Mesékben még némileg a régi anekdotázó, adomázó tábla-bíró, aki a szükséges rosszról, a szükséges bajról meg van győződve, de később az új korszak hatása alatt megváltozik a gondolkodása. A XIX. századbeli magyar lélek változásának egyik jellemző vonása az a felfogás, amely a néppel, a jobbággal, a paraszttal szemben jellemzi a magyar világnézetet. A század elején a humánus felfogást találjuk, a humanitásra hivatkoznak Kazinczy, Kisfaludy Sándor, midőn azt mondják, hogy a jobbágyok helyzete jó, mert — s itt a magunk példájára hivatkoznak — a magyar nemes a jobbágy apja. Berzeviczy Gergely ellenben épen a humanitás nevében is kívánja a paraszt *helyzetének a javítását*. A két felfogás közti különbséget élénken tüntetik fel az ő munkái.

Némileg a XVIII. század idilli felfogása is hatott e kor világnézetére, amely dicsérte az ismeretlen szegénységet. (Fáy Meséi II. 136.) Elsősorban volt hatással a jobbágyságra vonatkozó nézetek kialakulásánál a jogi felfogás, amely a jobbágyság helyzetének megítélésénél és a statusquo követelésénél a történeti jogra, a jobbágyság keletkezésére utalt. (Berzeviczy Munkái, 152) Berzeviczy azonban mindezt nem gondol. Ő az ausztriai parasztságra emlékszik vissza, akiket utazásai közben látott: mily jól vannak öltözve, asszonyaik is kalapban és fekete ruhában járnak. Ehhez hozzáveti még a csinos falvakat, amelyek egészen városszerűek és sűrűn következnek egymás után, a gazdag vetéseket, a szántóföldeket és a réteket, amelyek gondosan körül vannak kerítve. Azután az angol parasztságot jutnak eszébe: jó posztó ruhában, gyapjú harisnyában, erős cipőben járnak s mindennap tiszta inget vesznek fel! Ott a földműveléssel és állattenyésztéssel kincseket gyűjthetnek s a mezőgazdák és parasztságot között éppen oly gazdag emberek találhatók, mint a kereskedők között. A király és a földesúr érdekében is szükségesnek tartotta a jobbágy helyzetének javítását. A haszonra, az érdekre hivatkozik tehát, midőn statisztikai adatokkal s a helyzetből fakadó logikával bizonyítja, hogy a paraszt mértéktelen úri és közszojgálatai az ország érdekeivel ellentétesek és közvetett hatásuk miatt károsak a királyra és a földesúrra. Azonkívül ő mutat rá elsőnek arra a mély érzelmi ellentétre is, amely a paraszt és az úr között létrejött, s arra a bizalmatlanságra, gyanakodásra, sőt gyűlöletre, amely a paraszt lelkében lappang. Azonban felszólalása (1804) még korai is volt és nem tudta azokat a mély hurokat megütni a nemzeti lélekben, amelyek cselekvésre késztettek volna. Nem tudta a jobbágy helyzetére vonatkozó eszméket a század uralkodó magyar eszméjével, a *nemzetiség eszméjével* kapcsolatba hozni.

Széchenyi ismerte fel a felfogás hiányait s a nemzet fennmaradásával hozta összefüggésbe a jobbágy helyzetének javítását. *A nemzet halálát* hangoztatta, *a nemzet megmentéséért* harcolt, midőn a magyar nemzetiség érdekében sürgette a jobbágyok felszabadítását. Ő látja a más nemzetiségű parasztságot tulajdonságait, a sváb értelmességet, a tót termékenységét, az oláh ragaszkodását nemzetiségéhez a rác kereskedési ügyességét, s evvel szemben sürgeti a parasztságot felszabadítását hogy a magyar parasztságot is végre kedvezőbb helyzetbe kerüljön. 9 millió emberrel van szc, „ki hü jobbágy s mily hü, jó katona s mily jó!” Végveszedelemnek indul e nélkül a magyar! S e szózat nem is marad hatás nélkül, amint a következmények mutatják. 1841-ben már ezt hirdeti Fáy: „Akarjuk békés haladás útján oly móddal kijavítani, kiterjeszteni polgári alkotmányunkat, hogy hazánknak minden lakosa, valamint annak terheit aránylag viselje, úgy annak minder jótéteményeiben is aránylag részesüljön, törvény előtt egyenlő legyen, s mine személyére, mind vagyonára nézve mint felülről, úgy alulról hatalom és önkén) ellen alkotmányosan biztosítva legyen”. — Fáy nemesi lelkét jól fejezi ki az a felfogás, hogy csak vagyonos, rangos, nemes ember alkalmas nagy tisztségre (Meséi I. 152.) Egy másik érdekes meséjében a *politikus csizmadiákról* szól a kaptafa után dolgozó „mívesekről”, amint összesúgva-búgva politizálnak, sör bor és pipa közt jósolgatnak, s az országok változásai miatt aggódnak. Ebben

az időben a nemességen kívül nálunk nem igen vesz részt más társadalmi osztály a politikában. De már a XIX. század elején élénk volt az *elégedetlenség* a fennálló állapotokkal szemben és pedig két okból. Az egyik a „*felvilágosodottság*” bizonyos mértékű terjedése, amely különösen a protestánsok körében észlelhető, akik, az e korbeli iratok szerint a népben az olvasási kedvet élesztették. Jelentősebb volt a *kormány iránti elkeseredés*, amely itt-ott a Napóleon iránti szimpátiában is megnyilatkozott. Később azonban, midőn elterjedt a hír, hogy Napóleon a nemesség kiváltságait is fenyegeti, e hangulat csakhamar elmúlt. Lassan felismerték a francia és magyar nép közötti különbséget, amire legjellemzőbb tény a franciaságnak e koroeli jelentése, amely a kor nyelvén hitetlenséget, törvényteleniséget, érzékiséget, elbizakodottságot és fegyelmeztetlenséget jelent.

Volt idő a magyar irodalomban, midőn a nép sorsa irigylésreméltónak tűnt fel. A XVIII. sz. idilli hangulatában, Orczy Lőrinc kigúnyolja az ipart, a kereskedelmet, lenézi a tudományok fellendülését. Ő magasztalja a paraszti életet és hirdetett ideálja az igénytelenség. Fáy emberideálja már a nevelés által tökéletesített tevékeny és emelkedett gondolkozású nemes ember. (B. Ház I. 305)

Fáy *mély részvétellel* van a szegény nép iránt s ez írásában és tetteiben mindinkább kifejezésre jut. Alapfelfogása ebben a tekintetben az, hogy az életben sok a szenvedés, szenvedni-és gyötrődni kell. Azonban a szenvedéssel szemben *részvétellel* kell lenni, s megszüntetésére kell törekedni. *Emberiség és igazságszeretet* jellemzi őt a szegényekkel és az üldözöttekkel szemben. Már gyermekkorában borzalommal menekült a szolgabíró elől, aki vallatta és verette a bűnösöket hivatalában. Kora a jobbágyot emberszámba se vette, Isten akaratából való szolgának fogta fel, akivel tetszése szerint bánhat. Ezekkel a tapasztalatokkal szemben ellenhatásként keletkezett Fáy szívében az *emberiség* eszméje, amely érzékeny szívének és nemes lelkének oly megható kifejezése volt. Ő jobbágyainak apja, méltányos, emberséges velük szemben s alapítványokat tesz értük, amelyeknek kamatait jobbágyai élvezik. Kölcsönökkel, jótéteményeivel segíti őket. 1836-ban képviselőt kíván az adózó nép számára, s új intézkedéseket sürget terheik csökkentésére. *Az emberi műveltség tetőpontjának az emberiséget* tartja, s ennek csak eszközei az iskolák, a tudományok és a művészetek. Az államnak kell szerinte a szegénység ügyét istápolnia.

Nagyrészt ezekből a vágyakból és a nemzeti jólét gondolatából sarjadt a Bélteky Házban közölt utópia: a „*generál faluja*.” Ez Fáy kedves álma, hiszen ő is úgy szereti jobbágyait, mint a „generál”. Regényének a hőse felosztja jobbágyai között tagosított földjeit, úgyhogy nem marad fenn egy tenyérnyi rész sem, amely hasznothajtó ne volna. E cselekedet által felkelti bennük a szorgalom érzését, amely kényelmet és jólét eredményez, s egyszersmind előli az erkölcstelenséget. Munkát kell adni a népnek, mert „csak szorgalom köthet e hazához bennünket.” Népe neveléséhez fog és pedig úgy, hogy kiválaszt 12 kipróbált erkölcsű ifjút, s ezek nevelését valósítja meg. Egy alkalmazottja által szívékhöz hozzáférkőzik, s tanácsadó, oktató, példaadó barátjuk lesz inkább, mint uruk. Nyilni kezd eszük, tágulnak ismereteik, tisztulnak fogalmaik: szorgalom és vagyoriosodás jár ennek nyomában. Mikor a többiek tunyán nyugosznak, akkor az új gyarmat lakói kosárfonásba kezdenek. A könnyű haszon csakhamar „ingert ad” a többi jobbágyoknak is, s magukkal ragadják a falu többi népét. A generál ünnepélyek rendezésével, jutalomosztásokkal serkenti őket munkára, felébreszti bennök a vetélkedési hajlamot, a haszonvágyat és a dicsőségvágyat. Az ünnepélyek jutalmazásokkal és hasznos ismeretek közlésével vannak egybekötve. Köz élestárat épített a szükség ellen és kórházat a szegénység számára. Kis dolgokon kezd, de nemsokára mindenütt alkalmas házak és nyájas udvarok keletkeznek és nem sérti többé szívet „*süllyedt tekintetű és rongyosan kullogó jobbágy*.” (B. ház. II 112—117.)

TARTALOMJEGYZÉK.

Magyar író és magyar élet.....	3
À Rend eszméje.....	4
Vágy a halhatatlanság után.....	5
Nyelv.....	5
Az irodalom célja.....	7
Irodalom és politika.....	8
Barátság.....	10
A város felé vágyódás.....	11
A kritika.....	12
Művészet	14
A női lélek.....	14
A magyarság és a külföld	15
Tudomány.....	17
Történelem.....	18
Haladás.....	19
Ész és szív.....	20
Rendiség és világnézet.....	20
Közügy.....	21
Öregség és ifjúság.....	22
Újítás és maradiság.....	22
Nemzeti öntudat.....	23
Nevelési eszmék.....	24
„Epikurusi morál”.....	26
A munka.....	26
Vendégszeretet	27
A szerencse új emeltjei.....	27
Tisztviselők.....	27
Élmények.....	28
Az ember eszményképe.....	29
Szépségideál.....	29
A magyarság kritikája	30
A nép.....	31

STEINER FERENC KÖNYVNYOMDÁJA
KAPOSVÁR.